

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Obecné dějiny

Bakalářská práce

MATRIARCHÁLNÍ SPOLEČNOST V NEOLITU

Dominika Czimprichová

Vedoucí práce:

prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2016

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila pouze uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2016

.....

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucím bakalářské práce za odborné vedení, podnětné připomínky a rady, které mi byly při tvorbě práce velkým přínosem.

Obsah

1. Úvod.....	5
1. 1. Struktura práce a teoretické přístupy.....	5
2. Konstrukce matriarchátu a patriarchátu a názorový vývoj.....	7
2. 1. J. F. Lafitau.....	8
2. 2. Odkaz J. J. Bachofena.....	9
2. 2. 1. Dílo a hlavní teze.....	9
2. 2. 1. 1. Mateřské právo.....	10
2. 2. 1. 2. Lýkijský model.....	12
2. 2. 2. Bachofenovi následovníci.....	13
2. 3. Devatenácté století.....	14
2. 3. 1. J. F. McLennan.....	15
2. 3. 2. H. Maine.....	16
2. 3. 3. L. H. Morgan.....	16
2. 4. Gravesovy Řecké mýty.....	17
3. Vize matriarchátu v soudobé archeologii.....	21
3. 1. James Mellaart.....	21
3. 1. 1. Hacilar.....	22
3. 1. 2. Zahájení výzkumu v Çatal Hüyük.....	23
3. 1. 3. Jednotlivé budovy	24
3. 1. 4. Uvnitř svatyně.....	25
3. 2. Marija Gimbutasová.....	26
3. 2. 1. Ústřední témata vědecké činnosti.....	27
3. 2. 2. Interpretace nálezů.....	28
3. 2. 2. 1. Těhotné bohyně – Matky země.....	29
3. 2. 2. 2. Bohyně smrti.....	30
3. 2. 2. 3. Bohyně regenerace.....	30
3. 2. 2. 4. Mužská božstva.....	31
3. 2. 3. Konec Staré Evropy.....	31
3. 3. Obraz neolitu.....	32
3. 3. 1. Časové a prostorové vymezení	32
3. 3. 2. Revoluce druhotných produktů.....	33
3. 3. 3. Dobové společenské poměry.....	34
3. 3. 4. Umělecký odkaz neolitu.....	34
4. Kritika matriarchátu z hlediska současné vědy.....	35
4. 1. Ian Hodder a post-procesuální škola.....	35
4. 1. 1. Vliv náboženství na neolitickou populaci.....	36
4. 2. Peter Ucko a srovnání s Egyptem.....	37
5. Závěr.....	39
6. Resumé.....	42
7. Bibliografie.....	43
8. Obrazové přílohy.....	45
9. Přílohy.....	50

1. Úvod

V předložené práci se pokusím o kritickou historickou analýzu vzniku a šíření fenoménu, který našel největšího ohlasu v antropologii, etnologii a archeologii a jenž v populární podobě oslovuje širší veřejnost dodnes.

Cílem práce je kriticky se vyrovnat prostřednictvím dostupných pramenů s konceptem matriarchátu, analyzovat historické, kulturní a intelektuální zdroje jeho vzniku v širším kontextu zrodu moderních západních antropologických a archeologických věd. Pokusím se naznačit důvody, proč se koncept matriarchální společnosti vytvořil a z jakého důvodu se stal tak oblíbeným i mimo vlastní akademické prostředí. Řada autorů přesvědčivě ukázala, že do mnohých odborných konceptů proniká kulturně a ideologicky podmíněné předporozumnění, což je podle mého soudu případem právě konceptu matriarchátu.

1. 1. Struktura práce a teoretické přístupy

Na základě metod komparace, analogie a analýzy postupně sestavím kapitoly, které se budou opírat o důležitá díla z řad archeologie, antropologie a filozofie.

Tato práce, která je sondou do dob prehistorie lidstva, je vymezena především obdobím neolitu, ve kterém se zaměřím na tvorbu a uplatňování konceptu matriarchátu. Kromě doby budu specifikovat i území, která jsem si vybrala, a to především kvůli dílům Marije Gimbutasové. Touto oblastí je Anatolie, která se nachází v dnešním Turecku, přesněji řečeno archeologické naleziště Çatal Hüyük a nedaleko ležící Hacilar, které porovnáím i s dalšími doloženými civilizacemi, např. s Lýkií.

V první kapitole si položíím výzkumnou otázku týkající se konstrukce teorie matriarchátu a patriarchátu. V jaké době a kým byly tyto teorie tvořeny, jaká byla konkrétní dobová situace, která autory mohla ovlivnit, z jakých zdrojů samotní autoři čerpali a o jaké teze se opírali. Hlavní slovo dostanou autoři jako J. F. Lafitau, J. J. Bachofen, či R. Graves s jeho exkurzem do řeckých mýtů.

Za stěžejní kapitolu považuji kapitolu následující, ve které budu rozebírat díla Jamese Mellaarta a významné archeoložky Marije Gimbutasové. Tato archeoložka se na sklonku své kariéry začala intenzivně věnovat dokázání tezí založených na díle již zmiňovaného J. J. Bachofena o matriarchálním zřízení z dob neolitu. Neváhala se svými názory publikovanými v knihách o bohyních rozejít s názory tradiční archeologie a

antropologie. Své teze se snažila dokázat i díky četným nálezům sošek žen, nástěnných maleb a jiných atributů z oblasti Anatólie, na kterou se zaměřím.

Závěrečná kapitola se bude zabývat současným archeologickým výzkumem, jehož fakta a nalezené předměty mohou potvrdit/vyvrátit teorie, se kterými jsme se seznámili. Pro oblast Çatal Hüyük byl v počátečních fázích jeho výzkumu nejdůležitějším badatelem J. Mallaart, který výzkumy zahájil a udělal prvotní nálezy. Jeho dílo je však z dnešního pohledu už zastaralé a jeho teze překonané, proto budu pokračovat se získanými daty především od archeologa Iana Hoddera.

Téma samotné jsem si nevybrala náhodou. Přestože je studium na mém oboru směřováno spíše k dějinám novodobějším, zaujaly mne přednášky v rámci antropologie, kde jsem se o oblasti Çatal Hüyük poprvé dozvěděla, a chtěla jsem o této době a dobových poměrech získat další poznatky. Možnost propojit mé studium historie s poznatky z archeologie, s názory z filozofie a s výtvarným uměním, o které se zajímám, mi přišla jako ideální volba pro mou bakalářskou práci.

2. Konstrukce matriarchátu a patriarchátu a názorový vývoj

Patriarchát se dá ve zkratce definovat jako vláda fyzicky silnějšího, která je často spojována s nižším postavením žen, s jejich menšími právy a s oddaností muži. Muž se stává fyzickou i duchovní autoritou, ale nebývá zbožštěn. Jsou tu samozřejmě i jiné definice, jako např. přirozený vývoj z lovecké kultury při revoluci druhotných produktů. U žen a matriarchátu je charakteristika jiná. Setkáváme se se zbožštěním ženy, ale ne s nadvládou. Žena je ctěna a má určitá privilegia, její sociální role je odvozena od aktuálních potřeb, charakteristických v době zavádění zemědělství. Společnost je pacifistická, muž nestrádá a lze hovořit o rovnoprávnosti. Žena nevládne, ale mateřský prvek je nadřazen dané společnosti, která se pod ním dokáže sjednotit a uznávat jej. S takovou společností se setkáváme nejen v Evropě (Lýkie, Skhytové), ale i v Americe např. u indiánského kmene Irokézů.

Odlišnosti patriarchátu od matriarchátu leží především v důrazu na individualismus, v přechodu a zaměření se na mentální aktivity, ve kterých se mohlo realizovat odlišné mužské smýšlení. Pro tento druh intelektu je charakteristická především filozofie, která je v průběhu vývoje charakterizována výhradně mužskými zástupci. Víra a kult se tím dostávají do rukou fyzicky silnějšího pohlaví.¹

Otázku matriarchálního společenství ve vědeckých kruzích v osmnáctém století oživil francouzský jezuita J. F. Lafitau ve svém díle *Moeurs des Sauvages Américains, Comparées aux Moeurs des Premiers Temps* (Obyčeje amerických divochů ve srovnání s obyčeji nejzazších dob) vydaném roku 1724. Další autor, který vzbudí v akademickém světě pozornost o více než sto let později, byl J. J. Bachofen a jeho sugestivní díla o prehistorickém matriarchálním zřízení. I někteří jeho současníci konstruují teorii z pohledu matrilinearity, kdy žena nebyla ani tak nadřazenou vládkyní, jako jistotou v určení původu rodu.

1 BUDIL, Ivo T., *Za obzor Západu: proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*, Praha 2001, s. 438.

2. 1. J. F. Lafitau

Nejvýraznějším zastáncem matriarchálního zřízení v oblasti Předního východu a Středomoří před J. J. Bachofenem byl francouzský jezuita působící v koloniích v Severní Americe J. F. Lafitau (1681 - 1746). Tento učenec strávil pět let u indiánského kmene Irokézů a své poznatky a myšlenky publikoval v díle *Moeurs des sauvages américains, comparés aux mœurs des premiers temps* (Obyčeje amerických divochů ve srovnání s obyčeji nejzazších dob), které vyšlo v roce 1724. Své dílo zakládal na poznatcích Juliána Garniera (1643 - 1730), který působil též jako misionář v algonkických, huronských a irokézských kmenech. Jeho svědectví o majetku a politické moci náležící ženám porovnává s prameny o starověkých národech Lyků či Skythů, ke kterým se později obrátí i J. J. Bachofen.² J. F. Lafitau zašel ve svých tezích dále než Thukýdides, který společnosti představil myšlenku, že i starověký řecký svět býval barbarský. Zvyky indiánského kmene začal porovnávat se zvyky samotného klasického světa Řeků a Římanů. J. F. Lafitau tvrdil, že poznatky ze života indiánů mu napomohly k lepšímu pochopení konstrukce myšlení klasických autorů. V antropologickém světě a myšlení se tak objevila snaha o lepší poznání a vysvětlení vzniku západní civilizace prostřednictvím antiky. Antika byla doposud považována za normu civilizovaného světa, J. F. Lafitau však její kulturní statut změnil na období, které se s určitostí vyvinulo z předcházejícího divoštví jako u jiných společností.³

Teze J. F. Lafitaua vycházely z úzké specializace indiánského kmene na lov. Muži, kteří se na delší dobu vzdalovali ze svých obydlí, museli být zastoupeni ženami. Neodcházel pouze na lov, ale také na válečná tažení. Žena se tak specializovala na obhospodařování kmene. Ženy Irokézů měly práva na řízení zemědělské produkce. Jejich dělba práce byla vysoce organizována a muži v ní sloužili maximálně jako pomocníci, kteří do ní nezasahovali a o ničem, co se týkalo hospodářství, nerozhodovali. Nejdůležitějším právem žen byla distribuce a přerozdělování veškerých potravin, což bylo pro společnost jedním z nejpodstatnějších faktorů. Zásoby potravin sloužily jako jeden z hlavních důkazů bohatství kmene. Díky tomuto systému přerozdělování potravin měly ženy neochvějně postavení v kmenové hierarchii.⁴

2 BUDIL, s. 436.

3 Tamtéž, s. 327 - 328.

4 BROWN, Judith K., *Economic Organization and the Position of Women among the Iroquois*. In: *Ethnohistory* 17, 1970, 3/4, s. 151 - 167.

2. 2. Odkaz J. J. Bachofena

Tento švýcarský právník (1815 – 1887) pocházel z basilejské zámožné rodiny. Práva studoval nejen v Berlíně, ale také v Paříži a na univerzitě v Cambridge. Po studiích se vrátil do rodného Švýcarska, kde vykonával práci soudce a působil na Basilejské univerzitě jako profesor římského práva. Od roku 1844 se začíná soukromě věnovat výzkumu v rámci dějin práva, archeologie či antické mytologie. Ve své práci navazuje na období pozdního romantismu a je ovlivněn prací bratří Grimmů, kdy mytologické prameny spojuje s klasickým evolucionismem.⁵

2. 2. 1. Dílo a hlavní teze

J. J. Bachofen se snaží být ve svých dílech velice přesvědčivý a za svými tezemi si pevně stojí. Existuje dokonce jistá analogie mezi J. J. Bachofenem a psychoanalytikem Sigmundem Freudem. J. J. Bachofen věří, že období matriarchátu bylo v průběhu lidské existence zapomenuto. Toto vymazání z kolektivní paměti označuje za výsledek ideologické cenzury a démonizace určitých odkazů na matriarchální společnost. Tyto ideologicky nechtěné vzpomínky by mohly ohrozit současnou patriarchální společnost. Na spojitost mezi J. J. Bachofenem a Sigmundem Freudem upozornil Adrien Turel. S teorií zapomnění Sigmund Freud pracoval při určování diagnostiky pacientů, kteří zatlačili individuální vzpomínky, které mohly vyvolat neurotické poruchy. Za úkol si pak kladl tyto vzpomínky z nevědomí obnovit a docílit tím diagnózy a původu neurotických poruch. Na dvou dílech J. J. Bachofena *Mateřské právo* a *Lýkijský mýtus* můžeme vidět, jak se snažil prokázat své teze o vývinu rodiny a vývinu patriarchátu z předcházejícího matriarchálního zřízení.⁶

5 BUDIL, s. 435 – 437.

6 BUDIL, s. 439 – 440.

2. 2. 1. 1. Mateřské právo

Jak píše Bachofen: „Bylo by nesprávné, kdybychom chtěli národy, jevící gynekokracii, zařadit na ten nejnižší životní stupeň, na kterém není ještě žádné manželství, ale jen přirozené pohlavní styky, tak jako u zvířat. Gynekokracie nepatří do předkulturních časů, spíš je sama kulturním stavem. Náleží do periody rolnického života a uspořádané kultury půdy, a ne do období přirozené produkce země, ani do bahenního života, kterému stavějí stará pokolení na roveň mimomanželské pohlavní spojení ... ”⁷

Jak jsem již zmiňovala, matriarchát, spojený s nadvládou žen, lze chápat jako aktuální potřebné společenské postavení ženy (živé). Když muži odešli do boje nebo jen na lov a byli odloučení od domova, žen a dětí, byla role vlády nad rodem automaticky ženě svěřena. U národa Lýkijů poté vyplývaly i nároky na dědičné právo a jména potomků byla odvozována od matky, což ještě později podrobněji rozeberu. Lýkie je však o něco novodobější model než neolitická společnost, kde matriarchát můžeme chápat spíše jako společný jednotící prvek (neživý) pro obě pohlaví.

Tento kulturní stav byl postupně podle Bachofena nahrazován patriarchátem. Když lidstvo přestalo být závislé na přírodě (půdě) a rolnickém životě, ochablo i dominantní postavení matky. S příchodem paternity jde zřejmě i ruku v ruce poznání souvislosti mezi sexuálním aktem a zrozením nového života. Kulturní obrat z matriarchátu na patriarchát považuje Bachofen za velký zvrát v dějinách. Soupeření těchto dvou prvků se vine dějinami jako červená nit. Lze ji sledovat v rozmanitých složkách kultury, nejčastěji se s ní setkáváme na starých freskách, náhrobních kamenech a v odkazech děl pozdějších umělců. Boj patriarchátu a matriarchátu je zajímavý i z biologického hlediska, kdy v případě matriarchátu je moc svěřena do rukou fyzicky slabšího pohlaví.⁸

Za první pevné a schopné patriarchální zřízení, které ovlivnilo lidstvo do budoucích let, považuje Bachofen období Helénismu. Lidstvo má být za neochvějné postavení patriarchálního zřízení vděčné právě římskému systému, který ho ukotvil v zákonech a ustanovil pro něj přísnou právní formu. Tento systém se uplatňuje ve všech složkách společenského i soukromého života a je odolný i proti úpadku náboženství, vůči špatným mravům a hlavně proti případnému návratu k matriarchálnímu zřízení.⁹

7 BACHOFEN, J. J., *Lykijský mýtus*, Trnava 1943, s. 26.

8 BACHOFEN, J. J., *O materskom práve*, Trnava 1942, s. 7 – 12.

9 Tamtéž, s. 59 – 60.

V období novověku je Evropa společností patriarchální, stejně tak jako výše zmiňovaná společnost římská, ze které jsme si i přes její pád odkaz patriarchátu dochovali. Evropu dále ovlivnila semitská společnost, která ji asimilovala po duchovní stránce. V tomto zřízení jsou ženy marginální skupinou obyvatelstva v druhořadé pozici a tento ideologický názor se musí pravidelně ospravedlňovat a obnovovat.¹⁰

I přes to, že společností hýbe silná ženská emancipace a různá feministická hnutí, která také vycházejí z bachofenova odkazu matriarchátu, se zasadila o větší rovnoprávnost, stále je nutné postavení žen obhajovat a ospravedlňovat a společnost je i tak spíše chápána jako patriarchální. Bourdieu přisuzuje toto zažité vnímání třem institucím: rodině, církvi a škole. Co se týče rodiny, je zřejmý historický odkaz role muže, jak již bylo zmiňováno, podle funkce živitele rodiny aj. Nejsuggestivnější se Bourdieu vyjadřuje k církevní instituci, která podle jeho názoru měla asi nejdelší vliv na uchování dogmatu o nadřazenosti mužského pokolení. Kněžský antifeminismus a všeobecný despekt k ženám a všemu ženskému stavěl rodinu do patriarchálního postavení s jasným nižším postavením ženy. Církevní propaganda v podobě ikonografických zobrazování ženy účelně vedla k "přirozenému" vnímání ženy jako matky a pečovatelky bez vyšších cílů. Škola dlouhá léta spadala pod církevní správu. Dnes už tomu tak není, proto náš názor na patriarchát tato instituce už zásadně neovlivňuje. Dřívější výuka výhradně chlapců však zanechala odkaz až do dnešních dní. Už jen, co se oslovení vystudovaných lidí týče, přechylování titulů je záležitostí až posledních pár desítek let (doktor -> doktorka, magistr -> magistra).¹¹

10 BUDIL, s. 435.

11 BOURDIEU, Pierre, *Nadvláda mužů*, Praha 2000, s. 78 – 81.

2. 2. 1. 2. Lýkijský model

Bachofenovo dílo *Mateřské právo* často odkazuje na jeho další dílo se svědectvím o zřízení ve starověké Lýkii *Lýkijský mýtus*. Tento model je lépe doložitelný a mladší, než-li model neolitický. O tomto údobí liských dějin máme více písemných záznamů i díky dílům Herodota, který se nad jejím zřízením podivuje v konfrontaci s tehdejšími navazujícími modely patriarchálního zřízení, především toho helenistického, ze kterého čerpáme prakticky dodnes.

Lýkie se nachází v dnešním Turecku, v turisticky atraktivní lokalitě podél pobřeží Anatolie mezi městy Fethyte a Antalya. Tato oblast je lemována pohořím Taurus a má téměř ideální podmínky pro vznik civilizace, kterou obdivovali i samotní Řekové pro její politické řízení. Toto politické uspořádání bylo specifické pro spojení demokratické formy vlády zavedené v jednotlivých městských státech do jednoho celku pro potřebu větší pospolitosti. Dalším specifikem tohoto národa bylo postavení ženy, která měla výjimečné postavení, se kterým jsme se mohli setkat ve staré Krétě či Etrurii. Ženy stály v čele každoročního podzimního národního shromáždění, které se uskutečňovalo v Letoonu, což byla svatyně pojmenována podle bohyně Létó, tedy Velké matky. Toto národní shromáždění mělo připomínat staré zvyky z oblasti Anatólie. Lýkijský národ nebyl v okolním helénském světě považován za barbarský. Z dnešního pohledu bylo postavení Lýkijského národa srovnatelné s postavením Švýcarska. Obyvatelstvo bylo pracovité, žili zde bohatí lidé, kteří ctili své tradice, a stát samotný byl v mezinárodních záležitostech neutrální, ale odhodlán bránit svou svobodu.¹²

Zmínky o Lýkii máme i od autora nejstarších historiografických děl Hérodota. *"Jeden zvyk však mají, v němž se neshodují s žádnými jinými lidmi: jmenují se po matce, a nikoli po otci. Když se jeden druhého táže, kdo je, tu uvádí svůj původ podle matky a vypočítává matky své matky. Žije-li svobodná občanka s otrokem, jsou děti považovány za svobodné; když má svobodný občan, byť i nejpřednější z nich, za ženu cizinku nebo souložnici, nemají jejich děti žádných práv."*¹³

12 MARTYKÁNOVÁ, Darina, *Pohřební architektura starověké Lýkie*. In: Historický obzor 7, 1996, 9/10, s. 200.

13 HÉRODOTOS, *Dějiny*, Praha 1972, s. 11.

2. 2. 2. Bachofenovi následovníci

Ačkoliv Bachofenovo dílo vychází především z mýtů a než za vědecké je označováno spíše za filozofické, našlo si řadu následovníků. Jeho díla jsou založena především na teoriích, kusých písemných pramenech a postrádají terénní výzkum, a to především díla *Mateřské právo a Lýkijský mýtus*. Jako teoretik vývoje rodiny představuje antropologickému světu myšlenku o dřívějším nadřazení matriarchátu a matrilinearity nad patriarchátem, který se z matriarchátu teprve vyvinul. Tuto myšlenku ve svých dílech využije řada následovníků napříč historií a politickým spektrem.

J. J. Bachofen svými tezemi ovlivnil i socialistickou školu, která matriarchát akceptuje a považuje jej za etapu sociální evoluce. Jedním z levicově smýšlejících následovníků byl např. Fridrich Engels (1820 – 1895). Své teze o matriarchátu publikuje v díle *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, kde mimo jiné naráží i na výzkum L. H. Morgana. Fridrich Engels vychází z bachofenovského modelu, kdy na počátku budování rodiny stálo matriarchální zřízení a matrilinearita.¹⁴

Za dalšího následovníka lze označit Augusta Babel, který byl toho názoru, že ženské pokolení bylo první, které bylo vykořisťováno. Autoři M. A. Bakunin (1814 – 1895) a E. Reelusová (1830 – 1905) se postarali o vyložení matriarchální teorie z anarchistického pohledu. Bachofenovo dílo se setkalo také s velkým zájmem u feministických hnutí, především u sufražetek. Ve dvacátém století se setkáváme s největším zájmem o Bachofenovy teze skrze skupinu mnichovských novoromantických intelektuálů 'Kosmiker', kteří si J. J. Bachofena uzmuli za vzor pro své hnutí. Dalším názorovým následovníkem J. J. Bachofena se stal jeho současník, německý filozof F. Nietzsche (1844 – 1900). Shodu s Bachofenovou tezí a interpretací matriarchátu a patriarchátu nalezneme v Nietzscheově díle *Zrození tragédie*. Zde F. Nietzsche vysvětluje původ řecké tragédie na základě děl Aischyla, Euripida a Sofokla jako doplňující se rozpor mezi dionýským a apollónským principem. Na stejném základu vysvětluje i J. J. Bachofen vztah mezi matriarchátem a patriarchátem. O anglickém básníkovi a romanopisci R. Gravesovi se podrobněji zmiňují v kapitole následující.¹⁵

14 FLUEHR-LOBBAN, Carolyn, APTHEKR a kol., *A Marxist Reappraisal of the Matriarchate*. In: *Current Anthropology* 20, 1979, 2, s. 341 – 359.

15 BUDIL, s. 441.

Za nejvlivnější pokračovatelku lze považovat archeoložku Mariji Gimbutasovou, která se bachofenovské teze snažila doplnit a rozšířit terénním výzkumem a podpořit množstvím nálezů hmotné kultury. O jejím hlubokém zasvěcení a přesvědčení o matriarchální teorii, které věnovala zbytek své kariéry, více v samostatné kapitole.

Americká archeoložka litevského původu Marije Gimbutasová (1921 - 1994) překvapila svět antropologie a archeologie svým sugestivním výkladem balkánského neolitu a chalkolitu a přesvědčením o ženské nadvládě a kultu velké bohyně. Své představy o staré Evropě formuluje v knize *The Language of the Goddess* (1989), kde navazuje na J. J. Bachofena prostřednictvím publikace a interpretaci symbolů nalezených především v Anatolii. Skrze tyto symboly a nalezenou hmotnou kulturu vysvětluje svou představu o prehistorické části lidských dějin. Marii Gimbutasové je často vyčítáno, že neměla žádného učitele a že své domněnky před jejich publikováním nekonzultovala s žádným zasvěceným archeologem své doby.¹⁶

2. 3. Devatenácté století

Ve století devatenáctém bylo studium možného matriarchálního zřízení spíše nežádoucí a považováno za nevýznamné, dávno překonané, obzvláště v akademickém prostředí, které postupoval patriarchát. Přetrvává názor, který ženy přesouvá do marginální skupiny, jejíž emancipace či nadvláda byla krajně nežádoucí. Matriarchát je zařazen hluboko do minulosti, téměř zapomenut a považován za oprávněně překonaný lepším zřízením, tedy patriarchátem, který vnesl do společnosti řád a racionalitu. Dvacáté století z teorie matriarchátu ve své vyhraněné podobě udělá teorii archaisticky utopistickou.¹⁷

16 MARLER, Joan, *Life and Work of Marija Gimbutas*. In: *Journal of Feminist Studies in Religion*, 12, 1996, 2, s. 37 – 51.

17 BUDIL, s. 436.

2. 3. 1. J. F. McLennan

I přes nepříznivé podmínky devatenáctého století pro studium matriarchátu se v mnohých dílech tyto teze objevují nebo s nimi svým způsobem spolupracují. Jedním z autorů evolucionistického skotského osvícenství, který byl ovlivněn díly T. R. Malthuse, byl J. F. McLennan (1827 - 1881). Svou teorii založil na obrácení té Mainovy (viz níže), kdy na začátku nestojí rodina v dnešním slova smyslu, ale skupina lidí označována jako horda, která je na sebe navázána matrilineárním příbuzenským systémem. Teprve od této hordy postupuje přes vznik kmene až k rodu a na úplném konci jeho vývoje stojí rodina.¹⁸

J. F. McLennan zavádí ve svých pracích termín exogamie, který vysvětluje prostřednictvím prací T. R. Malthuse, který se v díle *Esej o principu populace* vyjádřil k problému lidstva, jehož počet roste řadou geometrickou, zatímco objem potravin pouze aritmetickou. Důsledkem jsou dle T. R. Malthuse hladomory, války či epidemie, které fungují jako přirozená regulace lidstva. Zde je patrný T. R. Malthusův odkaz na darwinistický boj o přežití. Exogamii J. F. McLennan vysvětluje prostřednictvím primitivní lidské společnosti, kdy tvrdí, že se tyto prehistorické kmeny musely v rámci přežití obracet k infanticidě (vraždění novorozenců) ženského pohlaví, které by do budoucna znamenalo pro společnost větší zátěž než muži. Toto řízené usmrcování se později neblaze odrazilo v nedostatku žen a k jejich nutnému vyhledávání v jiných skupinách, což J. F. McLennan nazývá právě exogamií, kdy člen určitého společenského zřízení musí uzavřít sňatek jedině s příslušníkem jiného společenského uskupení. V protikladu stojí endogamie, kdy příslušník daného společenství musí uzavřít sňatek výhradně se členem toho samého kmene, rodu či frátrie. Díky infanticidě se z žen v archaické společnosti stává žádaná a nedostatková komodita a exogamie je realizovatelná pouze násilnými únosy. I přes praktikování exogamie je počet žen nedostatečný a proto je zapotřebí sdílení jedné ženy vícero partnery. Toto sdílení je označováno jako hrubá polyandrie, kdy není možné přesně určit otcovství. Navíc není jasné, zda primitivní kmeny znaly spojitost mezi pohlavním aktem a početím. Tím se dostáváme k matrilinearitě, která je jako jediná jistá pro určení pokrevní spřízněnosti a je považována za nejstarší příbuzenský systém.¹⁹

18 GOMME, G. L., *Theory of the Primitive Human Horde*. In: *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 17, 1888, s. 118 – 134.

19 BUDIL, s. 433 – 445.

2. 3. 2. H. Maine

Henry Maine (1822 – 1888), nadaný student z Cambridgské univerzity, který vystudoval práva a byl uznávaným antropologem, je také označován za jednoho ze zakladatelů moderního antropologického myšlení. H. Maina nelze zařadit mezi následovníky tezí J. J. Bachofena (spíše T. Hobbese), ale pro vývoj těchto teorií byly jeho názory nezbytné. Jeho teorie o prvotním patriarchálním zřízení pod vedením otce byly často podrobovány kritice, kdy je toto období označované za společnost žen a mužů bez jasného řízení (horda) blíže nespecifikovanou jako patriarchální či matriarchální. Archaického člověka H. Maine označuje za nesvobodného, podléhajícího patriarchální despocii, žijícího už v rodové společnosti. Společnost považuje za založenou na společném vlastnictví, pokrevních a rodových svazcích a nevěří v univerzální průběh evoluce lidského společenství jako např. výše zmiňovaný J. F. McLennan.²⁰

2. 3. 3. L. H. Morgan

Dalším zastáncem matriarchální teorie z řad antropologů je američan L. H. Morgan (1818 – 1881). Díky studiu na Union College v Schenectady byl ovlivněn řeckými ideály. Ve studiu práv pokračoval na univerzitě v Auroře. Po studiích zahájil soukromou praxi v Rochesteru, kde se nacházela indiánská rezervace kmene Irokézů. Tento kmen L. H. Morgana fascinoval a obrátil k němu svůj zájem od řecké civilizace. K hlubšímu studiu indiánských kmenů se L. H. Morgan vrátil až v šedesátých letech po vstupu do Americké společnosti pro vědecký pokrok. Na základě zkoumání původu příbuzenských vztahů u indiánů chtěl dospět k tezi, že jsou asijského původu. V roce 1871 vychází jeho významné dílo *Systémy pokrevenství a sešvagření lidské rodiny*, kde představil schéma vzniku rodiny. V dalším významném díle *Pravěká společnost neboli Výzkumy o průběhu lidského pokroku od divoštví přes barbarství k civilizaci* vydaném roku 1877, předkládá základní vývojová stádia lidstva.²¹

²⁰ Henry James Sumner Maine. In: Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences, 23, 1887 – 1888, 2, s. 356 – 365.

²¹ BUDIL, s. 499 – 506.

Nejdůležitějším bodem Morganova výzkumu pro tuto práci je jeho stanovisko k původní matrilinearitě a postupnému přechodu na patrilinearitu, kde se s pojetím vývoje rodiny shoduje s J. F. McLennanem. L. H. Morgan tuto problematiku studuje na Irokézském kmeni indiánů a jeho přerodu v patrilineární uskupení. Kmen Irokézů nemůže svým uspořádáním přirovnat ani k Athéňanům, Římanům či Židům. Irokézové se považovali za bratry a sestry a také se tak oslovovali, jako by byli dětmi jedné matky. Toto oslovení a příbuzenské vazby posilovaly celý kmen, ale jeho členové se nesměli navzájem brát a mít děti. Brali se a měli děti s členem opačného kmene, kterého neoslovovali bratr/sestra. Takto narozené dítě připadlo vždy ke kmeni ze kterého pocházela matka. Dědilo se také jen po ženské linii, proto byl syn navždy zbaven možnosti získat po otci post indiánského náčelníka či jinou významnou funkci. Post náčelník kmene se tak přesunul na pokrevního bratra nebo na sestřiny děti či z nějakého důvodu na úplně jiného člena kmene, ale ne na děti vlastní.²²

2. 4. Gravesovy Řecké mýty

Robert Graves (1895 – 1985) je jednou z největších postav anglické poezie a literatury dvacátého století. Proslavil se také jako historik, kritik a vykladač řeckých mýtů. Za jeho nejvýznamnější dílo je považováno *Já, Claudius*.²³

Řecké mýty (1955) nejsou jedinou knihou, ve které se Robert Graves přiklání k teorii matriarchátu. S tímto názorem se můžeme setkat i v jeho dřívějším díle *White Goddess* (1948), kde shromáždil básnické mýty z oblasti Walesu, Irsku, Blízkého východu a západní Evropy. V tomto díle propaguje myšlenku dřívějšího uznávání jediné bohyně, v každé kultuře pod jiným jménem. S touto prací sklidil kritiku od odborné části čtenářů pro nedostatečný filologický rozbor či pro nevhodné použití pramenů a zastaralých archeologických poznatků.²⁴

22 MORGAN, Levis Henry, *League of the Iroquois*, New Jersey 1972, s. 78 – 85.

23 FIRLA, Ian, *Robert Graves - A Critical Biography* [online], [cit. 19. 3. 2016]. Dostupný na WWW: <http://www.robertgraves.org/trust/index.php?id=2>.

24 *The White Goddess* [online], [cit. 19. 3. 2016]. Dostupný na WWW: https://en.wikipedia.org/wiki/The_White_Goddess.

V knize *Řecké mýty* od R. Gravesa, která bez pochyb nabízí nejucelenější obraz řecké mytologie díky pramenům z řad antických i novodobých autorů, můžeme sledovat výklad těchto mýtů měnící se v průběhu času v závislosti na daných politických podmínkách. R. Graves každou kapitolu podrobuje kritice, příběhy analyzuje a porovnává s různými zdroji. R. Graves se řadí po bok stoupců teorie rozrušení matriarchální společnosti v druhém tisíciletí před Kristem. Tehdy měly achajské a dórské patriarchální pastevecké kmeny napadnout a změnit původní matriarchální společnost v egejské oblasti. Jsou rozvráceny svatyně a božstva včleňována a přizpůsobena nové kultuře (viz níže Diovy manželky a milenky).²⁵

R. Graves se snaží opírat o nashromážděný materiál, přesto často naráží na kritiku. Jeho názor na změnu a přehodnocení výkladu mýtů u řeckých kmenů, které v době předachajské byly již značně matriarchálně rozložené, se setkává s největší kritikou. Jeho myšlenky se střetávají s výkladem soudobé historie, kdy by achajští pastýři pronikající na území obývané zemědělci se zažitou a ustálenou představou o mytologii jen stěží dokázali svou kulturou s neustálenými náboženskými představami nějak asimilovat. Asimilace je patrná u achajského boha Dia, kterého spojovali s bohyněmi stávající kultury, kdy je odkaz patrný v počtu Diových manželek a milenek. To lze vysvětlit spojením dvou odlišných výkladů různorodého obyvatelstva v jednu představu. Dalším s Gravesových problémů je absence v rozlišování a kritice mýtů (interpretací světa), ságy (převyprávění kdysi skutečného historického faktu), mährchen (fikce z lidového vyprávění), které všechny předkládá na stejné úrovni.²⁶

Jako následovník tezí J. J. Bachofena se s ním shoduje v názoru, že zrod řecké civilizace tkvěl v setkání dvou protichůdných elementů: iracionálního matriarchátu s rozumovým patriarchátem.²⁷

Přesvědčení o matriarchální společnosti, která ovládala danou civilizaci před ustanovením patriarchátu, lze získat při studiu některých řeckých a římských obřadů. Takovými obřady jsou tzv. Thesmoforie nebo obřady Dobré bohyně (Bona Dea), které se konaly v klasickém Řecku a Římě. Při těchto obřadech se mělo "marginální" části společnosti, tedy ženám, dostat postavení v běžném světském životě nemyslitelné.

25 BUDIL, s. 439.

26 GRAVES, Robert, *Řecké mýty*, Praha 2004, s. 1028 – 1029.

27 BUDIL, s. 627.

Díky obřadu se jejich postavení považovala mimo dosah sociální struktury, v liminárním prostoru. Ženám měl tento obřad sloužit jako kompenzace, společnosti obecně jako uvolnění společenského pnutí a potlačování úzkostí. Jeho skrytá funkce však spočívala v legitimizaci stávajícího patriarchálního uspořádání. Jako u všech obřadů byl skrze rituál vyvolán sociální chaos, který byl uklidněn až po zrušení a rozvratu femininní anarchie. Svědectví o těchto obřadech, ve kterých byly znaky dřívější dominance žen, později napomohla k utvoření obrazu původní matriarchální společnosti.²⁸

Rozdíl ve výkladu minulosti z pohledu autora, který je ovlivněn patriarchátem, a autorem nezaujatým je znatelný. Touto náboženskou přeměnou ve vyprávění prošel i příběh a osud bohyně Pallas Athény. V průběhu vývinu výkladu řeckých mýtů se z této matriarchální bohyně, původem zděděné od bohyně Neith z Libye či Anathy z ugaritského panteonu, stává pouze tolerovanou bohyní, která reprezentuje hodnoty patriarchátu. Podobná změna proběhne i v mýtech u boha Dionýsa, který se ze zneužívaného mladíka orgiastického kultu bohyně Semelé proměnil v silnou postavu patriarchálního řeckého božstva.²⁹

Tento fenomén můžeme sledovat už ve vyprávění o samotném zrození bohyně Pallas Athény, který se různí dle smýšlení autora. *"Platón ztotožňoval Athénu, patronku Athén, s libyjskou bohyní Nejt, která patřila ještě k epoše, kdy otcovství nebylo uznáváno. Nejt měla chrám ve městě Sais, kde Solón přijali vlídně už jenom proto, že byl Athéňan. Panenské kněžky bohyně Nejt pořádaly každoročně ozbrojený zápas, zřejmě o postavení velekněžky."*³⁰ Zajímavá je zde zmínka o době, kdy otcovství ještě nebylo uznáváno, o kterém se zmiňují již v předchozí kapitole. Libyjská bohyně Nejt měla patřit ještě do archaického teologického uspořádání, ve kterém nebyli bohové ani kněží v mužském podání, ale jen všemohoucí bohyně a její nápomocné kněžky. Ženy vládnu a muži jsou postaveni do role vyděšené oběti. Na otcovství se nehledělo a patrně nebyla známá ani spojitost mezi pohlavním aktem a početím. Samotné oplodnění bylo přisuzováno větru, požití bobů či spolknutí hmyzu. Patrilinearita neexistuje, dědí se jediné po matčině linii.³¹

28 BUDIL, s. 435.

29 BUDIL, s. 439.

30 GRAVES, s. 49.

31 Tamtéž, s. 26.

Jako nejzajímavější příběh o zrození Athény uvádím vyprávění Hésioda, který otcovství přisuzuje Diovi: *"Ale vlastní Athénini kněží vyprávějí o jejím zrození následující příběh. Zeus toužil po Titáncce Métidě, která na sebe brala mnoho podob, aby mu unikla, ale byla nakonec lapena a otěhotněla. Matka Země tehdy věštila, že se narodí děvčátko, a počne-li Métis znovu, porodí syna, kterému bude souzeno odstranit Dia, stejně jako Zeus odstranil Krona a Kronos Úrana. A tak Zeus přilákal Métidu sladkými slovy na lůžko, otevřel znenadání ústa a spolkl ji. Víc ji nikdo nespatriil, ačkoli Zeus později tvrdil, že mu z břicha radí. Po příslušné době přepadla Dia příšerná bolest hlavy, právě když šel kolem jezera Tritón. Připadlo mu, že se mu hlava rozskočí, a řval a zuřil, až se to od nebe odráželo. Přiběhl Hermes, který okamžitě vytušil příčinu Dioových potíží. Přesvědčil Héfaista nebo, jak někdo tvrdí, Prométhea, aby přinesl klín a palici, a udělal do Diovy lebky skulinu, z níž s mohutným výkřikem vyskočila Athéna v plné zbroji."*³²

Tento příběh podrobila kritice J. E. Harrisonová, která převyprávění mýtu o zrození Pallas Athény z hlavy svého otce označila za zoufalý náboženský odstup od jejího původního matriarchálního výkladu. Tento způsob výkladu měl také potvrdit dogma o moudrosti, která náleží pouze mužům, i přes to, že do té doby byla za moudrou označována pouze bohyně.³³

32 GRAVES, s. 51 – 52.

33 Tamtéž, s. 52.

3. Vize matriarchátu v soudobé archeologii

James Mellaart, Marija Gimbutasová a výzkum v Çatal Hüyük jsou tři stěžejní a navzájem související témata následující části. James Mellaart se jako první archeolog působící na prehistorickém místě Çatal Hüyük objeveném po druhé světové válce pokusil o výklad a interpretaci zde nalezených atributů hmotné kultury. Od padesátých let dvacátého století zde ve výzkumu pokračuje Ian Hodder. Marija Gimbutasová je známá mimo jiné jako tvůrkyně svérázných teorií o matriarchátu a kultu Velké Bohyně, které umístila právě do Çatal Hüyüku. Z dnešního pohledu jsou přesahy těchto dvou autorů do problematiky matriarchátu pokládány za metodologicky a teoreticky překonané.

3. 1. James Mellaart

James Mellaart (1925 - 2012) byl známý britský archeolog, původem z Holandska, který stál u prvních vykopávek probíhajících v Çatal Hüyük. Vystudoval egyptologii na univerzitě College v Londýně. Jeho první výzkum byl pod vedením Kathleen Kenyon v Jerichu, kde získal zkušenosti s prací v terénu na velkém prehistorickém nalezišti. V roce 1948 je v Ankaře otevřen Britský archeologický institut a od roku 1950 v něm J. Mellaart pracoval jako zástupce ředitele.³⁴

Jeho jméno je spojováno s teorií matriarchátu, ke které se přiklonil po výzkumech v Çatal Hüyük, ve kterém označil určité budovy za svatyně a nalezené předměty za atributy náboženství či kultu Velké Bohyně. Jeho teze následovala a rozvedla Marija Gimbutasová, z pozice semioticky inspirované symbolické archeologie podrobil jejich tvrzení kritice Ian Hodder.

³⁴ WATKINS, Trevor, *James Mellaart* [online], [cit. 25. 3. 2016]. Dostupný na WWW: <http://antiquity.ac.uk/tributes/mellaart.html>.

3. 1. 1. Hacilar

Počátkům vykopávek v Çatal Hüyükü předcházela výzkum v Hacilaru, který se nachází asi dvě stě mil západně od Çatal Hüyükü u jezera Burdur. V roce 1960, po čtyřech sezonách vykopávek, byla zdejší lokalita z větší části vytěžena. Hned rok poté byly započaty výkopy v Çatal Hüyükü, které měly objasnit přechod z akeramického období raně neolitického osídlení k plně vyvinuté kultuře pozdně neolitických lidí, což nebylo v Hacilaru možné.³⁵

Domy v Hacilaru jsou již pevné, ze sušených cihel na kamenných základech, a počátek této osady se datuje do poloviny 8. tisíciletí př. n. l., zpočátku bez keramiky. V domech jsou doloženy krby, zásobnice na potravu, kterou již zvládali pěstovat, jako ječmen, pšenici a čočku. Spolu s pěstováním začíná i domestikace (především dobytka). Od třetí čtvrtiny 7. tisíciletí zaznamenáváme v Hacilaru výrazný pokrok. Domy jsou již patrové a osada je obehnaná obranným valem dosahujícím až 3,5 metru výšky. Z kosterních nálezů lze podle špatného stavu chrupu určit, že potrava obyvatel Hacilaru byla jednostranně zaměřená a skládala se hlavně z rostlinné potravy. Potvrzuje se také teze, že se zánikem lovu a příchodem zemědělství nastupuje ženský princip, jelikož mizí mužské sošky božstev. Ke zlepšení dochází i v keramice. Projevuje se to výrobou keramických nádob a ústupem výroby nádob dřevěných. V osadě jsou doloženy i tři specializované hrnčířské dílny s potřebnými nástroji. Hacilarská keramika ovlivní i další místa v Malé Asii, ovlivněny byly i ostrovy v Egejském moři. Mimo hrnčířské nádoby se zde našly i pečetidla z pálené hlíny a pro tuto práci důležité sošky bohyně plodnosti. Zánik osady datujeme do poloviny 6. tisíciletí, kdy končí zřejmě násilným vpádem (stopy po destrukci). O strachu z napadení svědčí i zvyšující se opevnění, které dosáhlo až čtyř metrů a bylo značně zesílené.³⁶

35 MELLAART, James, *Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia*, New York 1967, s. 30.

36 BURIAN, Jan, OLIVA, Pavel, *Civilizace starověkého středomoří*, Praha 2015, str. 34 – 36.

3. 1. 2. Zahájení výzkumu v Çatal Hüyük

Çatal Hüyük patří mezi nejvýznamnější a nejdochovalejší obývaná místa z dob neolitu. Získali jsme z něj ucelenou představu o tehdejšímu způsobu života. První výzkumy započaly pod vedením Jamese Mellaarta a probíhaly v letech 1961 – 1965. Při výkopech a dataci v Çatal Hüyük se používala radiokarbonová metoda a dendrochronologie. Po zjištění přibližného stáří tohoto naleziště se Çatal Hüyük dostává do středu zájmu archeologů.³⁷ Z oblasti Anatolie, dosavadní periferie označované jako barbarská, se stává nejpokročilejší neolitickou oblastí Blízkého východu. Následující interpretace objevů z Çatal Hüyük vychází výhradně z tezí a poznatků Jamese Mellaarta.

S objevením Çatal Hüyük, který prosperoval v oblasti Anatolie v sedmém a na počátku šestého tisíciletí před Kristem, jsme získali cenné informace o vyspělé neolitické civilizaci. Toto místo je nedocenitelné také díky zachovalým důkazům o tvorbě umění v období, které bylo považováno za neumělecké. Setkáváme se zde s nástěnnými malbami, reliéfy, plastikami z kamene a hlíny a s doklady o revoluci druhotných produktů. Díky dochovaným svatyním můžeme mluvit o pokročilém vývoji náboženství, budovy vypovídají o rozvinutém architektonickém umu a vědomém plánování. Zřejmě je i dobré hospodářství či rozvinuté obchodní vztahy.³⁸

Oválný tvar Çatal Hüyük s 450 metry na délku a 275 metry na šířku dělá z toho místa jedno z největších neolitických nalezišť na Blízkém východě. Odkryto je 17, 5 metru na výšku a odhaduje se, že k dosažení panenské půdy zbývají ještě téměř čtyři metry. V porovnání s nalezištěm v Mersinu je to dvakrát více. Díky tomu jsou zde zachovány celé stěny jednotlivých obytných vrstev až do výšky jednoho metru.³⁹ Je pravděpodobné, že nás další nálezy ještě čekají, jelikož je z třidvaceti akrů odkryt a prozkoumán zatím pouze jeden.⁴⁰ [obr. 1]

37 ÖZDOĞAN, Mehmet, BASGELEN Nezih, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research, Northwestern Turkey and Istanbul*, Istanbul 2013, s. 158.

38 MELLAART, James, *Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia*, New York 1967, s. 11.

39 Tamtéž, s. 30 – 31.

40 MELLAART, James, *Earliest Civilizations of the Near East*, London 1965, s. 81.

3. 1. 3. Jednotlivé budovy

Půdorys budov bývá obdélníkový a každá budova má svůj sklad, který je napojen na jednu ze stěn. Vnitřní uspořádání obydlí se odlišuje podle potřeb dané rodiny hlavně co se osvětlení v podobě oken týče, která většinou byla umístována vysoko ve zdi pod okapem. Domy jsou jednopodlažní s různou výškou zdi a vstupuje se do nich ze střechy po dřevěného žebříku, který přiléhal k jižní stěně budovy. Kouř z ohnišť a pecí byl odváděn otvorem v ploché střeše nebo skrze nezasklená okna. Některá obydlí byla vybavena samostatnou větrací šachtou.⁴¹ [obr. 2]

Čtvercové místnosti měly u stěn vyvýšená místa, která utvářela tvar písmene L. Obvykle byla tato místa obložena rohoží. Naproti východní zdi domu a nejbliže ke kuchyni se nacházela největší vyvýšená místa s nejvyššími lavicemi, které můžeme označit za předchůdce turecké pohovky. Sloužila nejen ke spánku, ale také jako místo pro práci. Přímo pod těmito vyvýšenými místy v domech byli pohřbíváni mrtví. Muž pod menším lůžkem, žena pod větším. Děti buď doprovází matku nebo jsou pohřbeni samostatně pod některým z jiných lůžek, nikdy však nedoprovází muže.⁴² [obr. 3]

Mimo budovy určené pro každodenní život označil James Mellaart v Çatal Hüyük některé další prozkoumané budovy za svatyně. *"Ze 139 obytných místností odkrytých v Çatal Hüyük II-X nejméně čtyřicet a možná více pravděpodobně sloužilo k neolitickému náboženství. Tyto kultovní místnosti nebo svatyně jsou detailněji zdobeny a jsou často, ale ne vždy, největšími budovami v kvartálu. V plánu a konstrukci se nijak neliší od běžných obydlí a zahrnují všechn již známý vestavěný nábytek, jako jsou vyvýšená místa, lavičky, krby a pece, které jsme již označili za nedílnou součást Çatal Hüyüké stavební tradice. ... Ačkoli výzdoba svatyní silně naznačuje, že tyto stavby byly použity pro kultovní účely, není zde žádné opatření pro obětování. Nejsou zde žádné oltáře a žádné stoly pro krvácející obětované zvíře, jako je najdeme ve svatyních mladší doby bronzové v Beycesultanu. Nejsou zde ani jámy na krev nebo skryš s kostmi obětovaných zvířat a s přihlédnutím na zvláštním výstavbu Çatal Hüyükých budov by bylo nepraktické, aby do nich byla vnášena zvířata určená k obětování."*⁴³ O množství svatyn v jednotlivých vrstvách svědčí příložená tabulka. [příloha 1]

41 MELLAART, *Earliest Civilizations*, s. 81.

42 MELLAART, James, *Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia*, New York 1967, s. 56 – 60.

43 Tamtéž, s. 77.

3. 1. 4. Uvnitř svatyně

James Mellaart je přesvědčen o náboženském využití nástěnných maleb a plastických předmětů z toho důvodu, že po jejich využití k danému rituálu byly např. právě nástěnné malby přetřeny vápnem a tím byly zdi připraveny pro rituál nový. Přiložený schematický nákres ukazuje na uspořádání výzdoby v nejzachovalejších svatyních. Scény s tematikou smrti jsou vždy umístovány na východní a severní stěnu, kde byli pohřbíváni mrtví a na opačné západní stěně jsou scény znázorňující narození.⁴⁴ [obr. 4]

Vyobrazování zvířat James Mellaart vnímá jako atribut daného boha, ne jako vyobrazení božstva či boha samotného. Hlava býka či velkého berana lépe symbolizovala mužskou plodnost a leopard, jakožto nejnebezpečnější zvíře, byl nejvhodnějším zpodobněním tehdejšího živočišného způsobu života a smrti. Podle nalezených sošek bohyň, které jsou četnější, než jejich zobrazení na nástěnných malbách, jim James Mellaart přisuzuje roli patronek lovu a úrody/zemědělství. Jako nejjasnější důkaz úlohy v zemědělské produkci považuje James Mellaart časté květinové a rostlinné vzory na tělech bohyň a také nalezenou sošku představující rodící bohyni, kterou podrobněji interpretuje Marija Gimbutasová. James Mellaart nevyklučuje přítomnost mužských kněží, kteří se podíleli na tvorbě kultu bohyň. Společenské zaměření na bohyně přisuzuje závislosti přežití na zemědělské kultuře, která byla stejně úrodná jako klín ženy.⁴⁵

44 MELLAART, James, *Çatal Hüyük*, s. 81 – 104.

45 Tamtéž, s. 181 - 202.

3. 2. Marija Gimbutasová

Marija Gimbutasová (1921 – 1994) byla americkou archeoložkou litevského původu. Její pozdější teze a vztah k historii mohl být ovlivněn jejím dětstvím. Jako první vzdělávací instituci navštěvovala v Litvě liberálně zaměřenou školu, která byla vytvořena pro děti zdejších intelektuálů, kteří nevyhledávali katolické vzdělávání. Její vzdělávání bylo mimo hudbu a jazyky založeno především na svobodném rozhodování, které mělo z Marije Gimbutasové vychovat individuální osobnost, což se bezesporu povedlo. Její domovina, Litva, byla jednou z posledních pokřesťanštěných zemí, proto se ve své kultuře často setkávala s hluboko zakořeněnou folklórní a mytologickou imaginací, která ji v pozdějším bádání též mohla ovlivnit. Na přelomu šestnáctého a sedmnáctého roku života se účastnila etnografických expedic na odlehlá místa Litvy, kde sbírala písně a příběhy starých žen. Do roku 1944, kdy odchází z Litvy, nashromáždila stovky lidových písní, které jsou nyní v archivu univerzity ve Vilniusu. V roce 1938 začíná Marija Gimbutasová studovat na univerzitě v Kaunasu, kde mimo archeologii studuje lingvistiku, literaturu, etnologii, dějiny kultury a umění. V roce 1942 obhájí magisterský titul a pod tlakem války odchází z Litvy. Válečné období přečká v Rakousku a Německu, přednáší na univerzitě ve Vídni a v roce 1946 je jí udělen doktorský titul z archeologie se zaměřením na pravěk, etnologii a dějiny náboženství. Roku 1949 již natrvalo emigrovala se svou rodinou do USA. Na Harvardskou univerzitu se dostává především díky své znalosti východních jazyků, kdy překládá archeologické texty, dosud nečitelné, pro místní profesory. V následujících letech se jí povede uskutečňovat své vlastní výzkumy.⁴⁶

46 MARLER, Joan, *Life and Work of Marija Gimbutas*. In: *Journal of Feminist Studies in Religion*, 12, 1996, 2, s. 37 – 40.

3. 2. 1. Ústřední témata vědecké činnosti

Marija Gimbutasová za svůj život napsala více než dvacet knih, které byly přeloženy do mnoha jazyků, publikovala přes tři sta odborných článků a je považována za nejvýznamnější archeoložku v rámci baltských studií. Během svého profesního života zformulovala důležité archeologické teze. Jednou z nich je tzv. Kurganská hypotéza, která je ve vědeckých kruzích přijímána, oproti její tezi Staré Evropy. Marija Gimbutasová propojila lingvistický výzkum s archeologií a přiklonila se k názoru, že Evropu kolonizovali Indoevropané, které nazývá 'Kurgany' a považuje je za patriarchální společnost. Ve své práci si snaží zodpovědět otázku, co se dělo v Evropě před příchodem právě zmíněných Kurganů. Evropské území před příchodem Indoevropanů označuje pojmem 'Stará Evropa', které bylo pod matriarchální správou, což publikuje ve své knize *Old Europe* z roku 1968. Další čtyři velké výzkumy, ze kterých čerpá podklady pro své publikace, vede v letech 1968 – 1980. Pro poznání a pochopení nálezů používá termín 'archeomytologie', který představuje propojení lingvistiky, mytologie, porovnávání náboženství a studium historických záznamů. První kniha zaměřená na neolit je vydána roku 1974 pod názvem *The Gods and Goddesses of Old Europe, 7000 – 3500 B. C.*, která je roku 1982 znovuvydána, ale již s pozměněným názvem *The Goddesses and Gods of Old Europe: Myth and Cult Images*, kdy prohozením pořadí bohů s bohyněmi jasně naznačí svou ideovou náklonnost k matriarchátu. Se svou činností v oblasti propagování kultu Velké matky se u soudobých archeologů neseťká s pochopením. Zapůsobí spíše na mainstreamovou archeologii, feministická hnutí, umělce, mytology aj. Mariji Gimbutasové je také vyčítáno, že své závěry nekonzultuje s žádným jiným archeologem a rovnou své sugestivní poznatky publikuje. Po létech samostatného výzkumu vydává knihu, ve které shrnuje své hlavní myšlenky o Staré Evropě, kniha nese název *The Language of the Goddess* (1989) a opět se setká s velice rezervovaným přijetím u archeologů. Knihou, která je vydána na sklonku jejího života, *The Civilization of the Goddess* (1991) se snaží vysvětlit své vize Staré Evropy, kterou popisuje jako pravou civilizaci bez válek a mužské dominance.⁴⁷

47 MARLER, s. 42 – 51.

3. 2. 2. Interpretace nálezů

Svůj sugestivní výklad prehistorie vysvětluje Marija Gimbutasová i v několika rozhovorech. Jeden takový zde parafrázuji pro ucelení důležitých myšlenek, které jsou pro tuto práci stěžejní. Marija Gimbutasová zde vysvětluje rozdíl mezi obyvateli Staré Evropy a nově příchozími Indoevropany a její interpretaci matriarchátu. Upozorňuje na velmi rozdílný systém symbolů, který reflektoval odlišnou sociální strukturu. Nově příchozí Indoevropané jsou patriarchální, patrilinéární a válečníci, což se odráží i v jejich božstvu, ve kterém je každý bůh válečník (bůh zářícího nebe, bůh podsvětí, bůh hromů). Role žen v božstvu je spíše sekundární, v podobě nevěst, manželek nebo panen bez jakékoliv moci či kreativity. Systém ve Staré Evropě byl do příchodu Indoevropanů matriarchální, Marija Gimbutasová používá pojem matristický, jelikož matriarchální často navozuje představu o dominanci a je porovnáván s patriarchátem. Tuto matristickou společnost následně líčí jako vyrovnanou, ve které ženy neměly tak velkou nadvládu, která by si přivlastňovala vše, co je mužské. Muži mají rovnocenné postavení, mají určenou svou vlastní práci, kterou vykonávají, a své vlastní povinnosti, s čímž se pojí jejich vlastní moc. Tato rovnováha se odráží v systému symbolů, kdy nacházíme vedle ženských bohyň i mužská božstva, i když ne v tak velké míře.⁴⁸

Marija Gimbutasová pro vystavění teorie Velké Matky a matriarchální neolitické společnosti obecně využila především svých poznatků z anatolské oblasti, kterou nazývá regionem bohyň. V archeologických nálezech navazuje na Jamese Mellaarta v Çatal Hüyük, kde čerpá z mnohých dochovaných nástěnných maleb či z velkého množství nalezených sošek, zpodobňujících především ženské pohlaví. Formování kultu Velké Matky shledává Marija Gimbutasová již v mladém paleolitu. Tyto drobné figurky tvořené ze slonoviny či měkkého kamene nechce označovat za Venuše, ale za figurky s půvaby plodnosti, které měly v mužích vzbuzovat sexualitu. Jejich funkce byla podle Marije Gimbutasové ještě širší. Ženské figurky měly dávat život a také jej opatrovat, stejně tak jako byly symbolem smrti a znovuzrození. Funkce odvozuje od jejich způsobu postavení, gestikulace, pokrývek hlavy a symbolů souvisejících s náboženstvím.⁴⁹

48 BROWN, David J., *Learning the Language of the Goddess* [online], [cit. 9. 4. 2016]. Dostupný na WWW: <http://www.mavericksofthemind.com/gim-int.htm>.

49 GIMBUTAS, Marija, *The civilization of the Goddess*, New York 1991, s. 222 – 223.

Vyobrazené bohyně rozděluje Marija Gimbutasová do několika kategorií dle odvětví, pro které plní funkci božstva. Jako první jsou tu bohyně představující sílu přírody, které jsou znázorňovány především prostřednictvím rodičích bohyň. Druhou skupinou jsou bohyně, jež představují destruktivní sílu přírody. Jsou spojovány se smrtí a nazývány bohyněmi smrti. Zpodobňují je atributy jedovatých hadů či dravců (sup, sova, havran). Třetí skupinou jsou bohyně obrody/regenerace, které kontrolují životní cyklus celého přírodního světa. Doprovázejí je znaky dělohy, zvýrazněného ženského klína či plodu v podobě ropuchy, žáby, ježka nebo bící hlavy. Mimo tyto tři hlavní skupiny se občas vyskytne zobrazení bohyně v doprovodu zvířete, což je interpretováno jako zobrazení prvotní plodnosti přírody.⁵⁰ [obr. 5]

3. 2. 2. 1. Těhotné bohyně – Matky země

Tento typ bohyň ztotožňuje Marija Gimbutasová s nalezenými soškami z dob mladého paleolitu. Bohyně jsou zobrazovány nahé, s rukama na zvětšeném břichu (díky těhotenství), jejich tělesný stav je připodobňován k úrodné a oseté zemi, její křivky ke zvlněné přírodě. Paleolitická bohyně byla matkou sklizně, důležitou pro sběrače, během neolitu se z ní stává patronka domestikovaných plodin, především obilí, a jistota dobré úrody. V domech se její vyobrazení objevuje často u pece, ve které se nejčastěji peče obilný chléb, a doplňují ji symboly vedené ze čtyř směrů dle zvyku setí obilí ze všech světových stran.⁵¹ [obr. 6]

Porodům byly zřejmě věnovány i celé svatyně. Již James Mellaart hovoří o tzv. Červené svatyni v Çatal Hüyük, která byla zcela odlišná od ostatních. Měla červenou leštěnou podlahu z vápna, všechny zdi byly červené, stejně tak i lavice. Červenou barvu interpretuje James Mellaart jako symbol krve a života s ochrannou funkcí proti zlým duchům. Červená se běžně nacházela i v obytných domech, především kolem lůžek, nikdy však ne v takové míře jako ve zmíněné svatyni.⁵²

50 GIMBUTAS, *The civilization of the Goddess*, s. 222 – 226.

51 Tamtéž, s. 228.

52 MELLAART, *Çatal Hüyük*, s. 149 - 150.

3. 2. 2. 2. Bohyně smrti

Bohyně spojené se smrtí jsou často vyobrazené společně se zvířaty, která byla považována za předzvěst takovéto události. Nejčastěji jsou to dravci (sova, sojka, jestřáb, sup) a jedovatí hadi. Ptačí kostry, především křídla, nejsou neobvyklou součástí neolitických hrobů. Postava bohyně je většinou strnulá, nahá, bez prsou (obvykle), ruce jsou na hrudi, podél postavy nebo se nenachází vůbec. Bohyně má zřetelně vyznačený klín a nohy jsou často zredukovány na pahýly. Mrtvé bohyně jsou nejčastěji bílé, hlavně kvůli zvolenému materiálu – kosti nebo světlý kámen. [obr. 7] Se supí bohyní se setkáváme hlavně v oblasti Středozemního moře mezi Španělskem a Tureckem, kde se supí vyskytují. Směrem na sever se setkáváme pouze se sovými bohyněmi a se zpodobněním jiných dravců. Smrt s ptáky souvisí od nepaměti, je to hlavně kvůli zvyku exkarnace, kdy jsou těla mrtvých před pohřbením ponechána zvířatům nebo přírodním živlům. V Çatal Hüyükü je tento zvyk vyobrazen na několika nástěnných malbách, kde supi nalétávají na bezhlavé tělo (hlava se považovala za příbytek duše, od těla se oddělovala a byla pohřbívána vedle býčí hlavy, která znázorňovala regeneraci).⁵³ [obr. 8]

3. 2. 2. 3. Bohyně regenerace

Vegetativní vnímání světa z pohledu prehistorického člověka se točilo okolo pozorování sezónního koloběhu přírody. Veškerý život přírody vycházel ze smrti, stejně tak smrt vycházela ze života. Smrt a regenerace jsou ve Staré Evropě považovány za dva na sobě závislé prvky jednoho božstva, což představuje stále se opakující cyklus. Toto zacyklení dokazuje Marija Gimbutasová na mnoha hrobech, které jsou vejčitého tvaru, kdy vejce znázorňuje předpoklad nového života po konci stávajícího. Bohyně představující regeneraci je zobrazována s pohlavními znaky (primární i sekundární): klín ve tvaru trojúhelníku, zvýrazněná postava ve tvaru přesýpacích hodin, pochva znázorněná oválem s tečkou, zárodek v děloze je často zpodobňován žábou či zajícem. Děloha společně s vejcovody navozuje obraz býčí hlavy s rohy, což může vysvětlovat časté vyobrazování býčí hlavy jako symbolu regenerace.⁵⁴ [obr. 9]

53 GIMBUTAS, *The civilization of the Goddess*, s. 238 – 242.

54 Tamtéž, s. 243 – 248.

3. 2. 2. 4. Mužská božstva

Mužská božstva se v neolitu vyskytují, ale v mnohem menším zastoupení než božstva ženská. Marija Gimbutasová jejich úlohu spatřuje v roli rovnocenného partnera, chotě a bratra bohyně. Mužská božstva nemají moc dávat život a pojem otcovství byl podle některých romantických autorů pro mnohé neolitické populace neznámý (viz kapitola o R. Gravesovi, kdy starodávné civilizace přisuzovaly oplodnění např. polknutí hmyzu či jezení bobů). Mužská sexuální a fyzická síla je velkou podporou pro ženskou možnost reprodukce. Mužská a ženská sexualita nebyla v neolitu striktně oddělována. Věřili, že spojením těchto dvou pólů zajistí dostatečnou sílu pro rozkvet přírody. Bohyně regenerace jsou tak někdy vyobrazovány s mužskými pohlavními orgány nebo falickým krkem.⁵⁵

3. 2. 3. Konec Staré Evropy

Marija Gimbutasová líčí konec Staré Evropy se zjevnou nostalgií, jelikož podle ní končí éra rovnostářského, pacifistického a relativně rozvinutého společenského uskupení. Kolem roku 4500 př. n. l. přichází v několika vlnách patriarchální Indoevropané z okolí střední Volhy, kterým dala označení Kurgani (ruská archeologická naleziště: Mikhailovka I, Maikop, pozdní Yamna). Výsledek střetu Staré Evropy a indoevropské civilizace, s tím i odlišných náboženských forem, vidí v sesazení kultu bohyně, v pomalém mizení chrámů, posvátných symbolů a ve snížení vizuálního umění. Nedošlo však k úplnému nahrazení jedné kultury druhou, ale k jejich smísení. Kult ženy by mohl být vymazán jedině s vyhlazením ženského pohlaví, a proto přetrvávají mnohé rituály, které jsou hluboce zakořeněné, v mnohých regionech až dodnes (zrození a smrt, rituály pro úrodnost půdy). K tomuto smísení dvou zcela odlišných společenských uskupení uvádí Marija Gimbutasová stejný příklad jako Robert Graves ve svých *Řeckých mýtech*. Jedná se o osud bohyně Athény, kdy se z bohyně, která je životodárná, stává militarizovaná postava s helmou a štítem. Její zrození z Diový hlavy vysvětluje Marija Gimbutasová jako odkaz na Starou Evropu, prolnutou s patriarchálními prvky. Zeus je v indoevropském náboženství zobrazován jako býk – bůh hromu, proto má být zrození z jeho hlavy, tedy z býčí hlavy, vzpomínkou na dávnou staroevropskou symboliku, která ji připodobňuje k ženské děloze a vaječnícům.⁵⁶

⁵⁵ GIMBUTAS, *The civilization of the Goddess*, s. 249.

⁵⁶ GIMBUTAS, Marija, *The Language of the Goddess*, London 2001, s. 318.

3. 3. Obraz neolitu

Pro lepší představu o období, které je v této práci popisováno, zařazuji krátkou kapitolu o neolitu. Měla by přispět k vytvoření si lepší představy nejen o tehdejší společnosti.

3. 3. 1. Časové a prostorové vymezení

Období neolitu jako takového je v různých částech Evropy vymezeno odlišně. V Evropě je chápán jako časoprostor započatý rokem 6800 před naším letopočtem usazením tehdejšího obyvatelstva, začátkem zemědělství, domestikací zvířat, šlechtěním plodin a je zakončen příchodem doby bronzové, která je v Evropě datována rokem 2300 před naším letopočtem. Při tvorbě stálých obydlí přinesla tehdejší neolitická společnost také nové vnímání symbolů, zavedla nové rituály, změnila se společenská struktura a setkáváme se s novými božstvy, jak ryze ženskými, tak mužskými.⁵⁷

Vžitý pojem "neolitická revoluce", který zavedl Vere Gordon Childe, nemůžeme vnímat jako náhlý převrat ve způsobu života, ale jako pomalý proces změn v dosavadních zvyklostech. Archeologové se shodují, že paleolitické lovecké populace, z nichž se po skončení poslední doby ledové stali v závislosti na enviromentálních faktorech mezolitici, postupně přešly na neolitickou substituci a životní způsob.⁵⁸

Za počátek neolitu v Evropě se nejčastěji uvádí rok 6800 př. n. l., kdy první neolitické populace z Anatólie překročily Egejské moře a začaly pronikat do vnitrozemí jihovýchodní Evropy. Na menších územních celcích je možné sledovat tento počátek v časové posloupnosti. V jihovýchodní Evropě se počátky neolitického osídlení datují mezi roky 7000 až 5500 př. n. l., v centrálním a západním středomoří před rokem 6000 př. n. l., v centrální Evropě od roku 5500 př. n. l. a na severozápadě Evropy před rokem 4000 př. n. l. Na konec neolitu a začátek doby bronzové připadá rok 3000 př. n. l. na jihovýchodě Evropy a rok 2500 př. n. l. na ostatních územích.⁵⁹

57 MILISAUSKAS, Sarunas, *European Prehistory*, New York 2011, s. 153 – 155.

58 MELLAART, *Çatal Hüyük*, s. 18.

59 WHITTLE, Alasdair, *Europe in the neolith. The creation of new worlds*, Cambridge 1996, s. 1.

Díky většímu množství archeologických nalezišť, zlepšení technologií a získání více důkazů o tehdejší životě je možné neolit rozdělit na kratší dílčí údobí. Období příchodu kovových nástrojů a zbraní vedle dosud používaných kamenných nazýváme chalkolit. Protoneolit je označení pro období, kdy se ještě nepoužívá keramika, někdy nazývané také jako období akeramické. Je důležité pro oddělení od ostatních kultur, které již keramiku v neolitu znaly a používaly.⁶⁰

Vladimír Podborský neolit rozděluje na čtyři chronologické stupně:

1. protoneolit	do začátku	6. tisíciletí
2. starý neolit	5 700/5 500	5 000/4 900
3. střední neolit	5 000/4 900	4 700/4 500
4. mladý neolit	4 700/4 500	3 700/3 500 ⁶¹

3. 3. 2. Revoluce druhotných produktů

Britský archeolog Andrew Sherratt (1946 – 2006) je známý svým konceptem 'revoluce druhotných produktů', která se odehrála na přechodu od neolitu do doby bronzové. Revoluci druhotných produktů lze názorně vysvětlit na příkladu využití zvířat. Zatímco v předchozích obdobích se zvířata využívala jen pro své primární produkty, jako byly maso, kůže, krev aj., revoluce druhotných produktů spočívá ve využití zvířete již během jeho života. Mezi tyto produkty patří produkce mléka, vlny či využití zvířete na práci, s čímž je spojeno používání pluhu, a pro další chov. Především produkci mléka a zavedení pluhu, díky kterému se mohly rozšiřovat pěstební plochy orné půdy, považuje A. Sherratt za stěžejní pro pozdně neolitickou společnost. Nadměrnou koncentraci býčích hlav a jiných částí těl dobytka v Çatal Hüyük si A. Sherratt vysvětluje jako snahu si tato zvířata magicky naklonit. Toto chování označuje za pokus o prvotní symbolickou domestikaci těchto zvířat pomocí různých zvířecích kultů, od které až později přešli k jejich možnému ekonomickému využití.⁶²

⁶⁰ MELLAART, *Çatal Hüyük*, s. 15 – 16.

⁶¹ PODBORSKÝ, Vladimír, *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*, Brno 2002, s. 71.

⁶² MARCINIAK, Arkadiusz, *The Secondary Products Revolution: Empirical Evidence and its Current Zooarchaeological Critique*. In: *Journal of World Prehistory* 24, 2011, 2, s. 117 – 130.

3. 3. 3. Dobové společenské poměry

Neolitické obyvatelstvo Evropy bylo zastoupeno již příslušníky anatomicky moderního *Homo sapiens sapiens*, který na zmíněný kontinent dorazil z jihovýchodu před cca 40 000 lety. Tehdejší společnost měla charakter pospolitě, rodové skupiny lidí, která byla minimálně ohrožována dalšími skupinami, žila v poměrném blahobytu a byla zvyklá se dělit o hlavní výrobní prostředky, jako je půda a stáda dobytka. Je doloženo, že tyto prehistorické rody odvozovaly svůj původ z linie matky. Ženy obecně zaujímaly specifické postavení už jen pro svou schopnost reprodukce, ale také díky zásadě exogamie, kdy si žena vybírala muže z jiného rodu.⁶³

Co se jednotlivých pohlaví ve společnosti týče, jak muž, tak žena zaujímali důležité avšak zcela odlišné postavení. Muži jsou vnímáni hlavně jako válečníci, lovci, ochránci rodu či vykonavatelé obřadů, což se odráží i na stylu pohřbívání a přiložených attributech. Představu si můžeme udělat z nálezů v Çatal Hüyüku. Muži byli pohřbíváni v severní části domu (pod podlahou) a jsou spojováni s loveckými potřebami a zbraněmi, což je patrné i z nástěnných maleb, kde jsou vyobrazeni jako lovci (leopardů, lišek, divokých prasat). Jako protiváha působí jižní strana domu, která sloužila pro pohřbívání žen, jež byly spojovány naopak se životem a domestikací.⁶⁴

3. 3. 4. Umělecký odkaz neolitu

Styl uměleckého vyjádření dané kultury je typizovaný vlivem podnebí. Jak ukazují výzkumy, pro figurativní umění bylo nejprůhodnější teplé pásmo, kde vzniká v nejhojnějším počtu (Indie, Blízký Východ, Středomoří). Pro zajímavost geometrický styl nalzáme hojně ve všech pásmech, ale naturalistický/zvěrný styl především v arktickém pásmu. Pro mírný podnebný pás je typická geometrická abstrakce a snaha o stylizaci. Euroasie je vstupní branou pro přejímání realistických tendencí např. z Číny. Neolitické umění přineslo do Evropy stylizovanou plastiku a ve zdobení drobných předmětů lineární geometrismus, který se udržel až dodnes. Proběhla revoluce druhotných produktů, společnost bohatla díky rozvoji obchodu, přešlo se k zemědělství a pastevectví, změnilo se vnímání světa, společnost se usadila, to vše souvisí s následnou proměnou, vývojem a využitím umění.⁶⁵

63 PODBORSKÝ, s. 70.

64 HODDER, Ian, *The domestication of Europe*, Oxford 1991, s. 9.

65 HUYGHE, R. a kol., *Umění pravěku a starověku*, Praha 1967, s. 50 – 55.

4. Kritika matriarchátu z hlediska současné vědy

Přelom dvacátého a jednadvacátého století, společně s post-procesuální školou v archeologii, přináší zevrubnou kritiku sugestivních a romanticky motivovaných teorií, které vznikaly v předešlých desetiletích. Matriarchální teorie má v odborných kruzích rozhodně více odpůrců než zastánců. Mezi hlavní kritiky matriarchátu patří např. Ian Hodder, který obnovil archeologický výzkum v Çatal Hüyüku po Jamesi Mellaartovi, Anrew Sherratt se svou teorií o revoluci druhotných produktů (viz předchozí kapitola) a v neposlední řadě Peter Ucko zabývající se především historií Egypta. Mezi kritiky lze zařadit i českého archeologa Evžena Neústupného, který v roce 1967 vydal knihu *K počátkům patriarchátu ve střední Evropě*, ale jeho teze byly zformulovány a překonány ještě před vydáním stěžejních děl Marije Gimbutasové.

4. 1. Ian Hodder a post-procesuální škola

Ian Hodder se narodil v roce 1948 v britském Bristolu. Po získání bakalářského titulu na Londýnské univerzitě (1971) pokračuje ve studiu na Cambridge, kde roku 1975 obhájí svůj doktorský titul v oboru archeologie. Po působení na Univerzitě v Leedsu nastupuje v roce 1977 jako vyučující na univerzitě v Cambridge. Jako externí přednášející působil na univerzitách v Amsterdamu, Sorboně, New Yorku či Kalifornii. Od roku 1999 dosud se podílí na řízení Archeologického centra na Standfordské univerzitě.⁶⁶

Roku 1993 převzal hlavní vedení nad vykopávkami v neolitickém Çatal Hüyüku, který byl od dob tzv. Dorak aféry Jamese Mellaarta uzavřen. Tento projekt je rozvržen na dvacet pět let a má za cíl představit se veřejnosti ve svém enviromentálním, ekonomickém a sociálním kontextu s důrazem na konzervaci a zachování jedinečných nástěnných maleb a jiných historických artefaktů.⁶⁷

66 PARKMAN, Breck, *Dr. Ian Hodder (1999)* [online], [cit. 10. 4. 2016]. Dostupný na WWW: <https://scahome.org/about-ca-archaeology/interviews-with-archaeologists/dr-ian-hodder-1999/>.

67 HODDER, Ian, *About Ian* [online], [cit. 10. 4. 2016]. Dostupný na WWW: <http://www.ian-hodder.com/about/>.

Ian Hodder je rovněž stoupencem tzv. post-procesuálního pojetí archeologie. Tento přístup byl zformován společně se skupinou studentů na Cambridgské univerzitě a je reakcí na dosavadní procesuální směr, který v archeologii převládal od šedesátých let dvacátého století. Tato teorie věří ve větší objektivitu a obohacení archeologie prostřednictvím využití opomíjených vědeckých pohledů, jako je post-strukturalismus, neomarxismus či feminismus, a je inspirován zejména interpretativní či symbolickou antropologií Clifforda Geertze. Ian Hodder teorii uvedl do praxe právě na neolitickém nalezišti v Çatal Hüyük, kde mohl díky komplexně zachovalému systému symbolů dát do kontextu archeologii společně s výše zmíněnými moderními sociálními teoriemi. Součástí post-procesuálního myšlení jsou i tzv. ne-pozitivistické metody v archeologii, které mají umožnit archeologovi vytvořit si vlastní interpretaci dané problematiky.⁶⁸

4. 1. 1. Vliv náboženství na neolitickou populaci

Ian Hodder se ve svém výzkumu nechává inspirovat prací francouzského archeologa Jacquesa Cauvina. Především čerpá z jeho knihy *Naissance des divinités, naissance de l'agriculture: La révolution des symboles au Néolithique* (Zrození božstev, zrození zemědělství: revoluce symbolů v neolitu) z roku 1994. Zde se pozastavuje nad vývojem zemědělství ve spojitosti s lidskou společností a kulturou. Přechod od sběru k zemědělství vnímá jako pomalý proces, který nevznikl z podnětů přírodních, ale kulturních. Současná společnost nebyla spokojena s hospodařením svých předků a se vzrůstající prosperitou měla potřebu změnit způsob obstarávání potravy. Jacques Cauvin si pokládá otázku, zda proběhla dříve revoluce symbolů (kulturní podnět) nebo domestikace plodin a živočichů. Nejvěrnější obraz společnosti získával právě ze symbolů, které tehdejší populaci obklopovaly. Dle Jacquesa Cauvina probíhá změna v obživě a změna ve vnímání okolního světa souběžně, kdy se jiný způsob hospodaření musel odrazit i v pohledu na náboženství (rituály, mýty, božstva). Nejde však o kauzalitu, ale o souběžný jev. Jacques Cauvin považuje za nositele neolitické společnosti muže, což je v protikladu s tezemi Marije Gimbutasové. Mužský element vnímá např. v býčích lebkách, které podle něj zobrazují mužnost konfrontující s civilizací (své poznatky čerpá hlavně z oblasti Levanta, kterou se zabýval).⁶⁹

68 HODDER, Ian, *What is post-processual archaeology?* [online], [cit. 10. 4. 2016]. Dostupné na WWW: <http://www.ian-hodder.com/research/>.

69 HODDER, Ian, *The role of religion in the Neolithic of the Middle East and Anatolia with particular reference to Çatalhöyük*. In: *Paléorient* 37, 2011, 1, s. 111 – 113.

Ian Hodder na základě poznatků Jacquesa Cauvina začal provádět výzkum o významu náboženství v Çatal Hüyük společně s mezinárodní skupinou antropologů a odborníků na náboženství. Roli náboženství neodděluje od ostatních aspektů života, ale naopak jejich propojením se snaží vysvětlit vznik různých symbolů nalézajících se v Çatal Hüyük. Ian Hodder označil oltáře, které Marija Gimbutasová považovala za kultovní (určené pro náboženské účely), za oltáře čistě domácího charakteru. Zobrazení zvířat ve společnosti lidí (viz bohyně s leopardy) popisuje jako vylíčení jejich úspěšné domestikace, která se odrazila v symbolickém vyjadřování. Ženské symboly (ač převažující) považuje za součást širší soustavy symbolů, které provázejí změnu v domestikaci rostlin a živočichů.⁷⁰

Nejmarkantnější rozdíl v pojetí prehistorie ze stran Iana Hoddera a Marije Gimbutasové se nachází až na sklonku neolitu (eneolitu). Gimbutasová ovlivněná difuzionismem (kulturu Staré Evropy považovala za schopnou zavdat vzniku světové civilizace) obhajuje svou tezi prostřednictvím roztržitého Staré Evropy nově přichodící a zcela odlišnou patriarchální sociální skupinou, kdy dochází k vytvoření nové kultury smísením těchto dvou oddělených geografických celků. Hodder společně s dalšími autory jako je C. Renfrew a A. Sherratt se přiklání k tezi, že tyto civilizace utvářely v rámci jednoho neolitického společenství dvě možné soupeřící skupiny.⁷¹

4. 2. Peter Ucko a srovnání s Egyptem

Peter Ucko (1938 – 2007) byl britský archeolog a antropolog. K problematice matriarchátu se vyjádřil ve své knize *Anthropomorphic Figurines of Predynastic Egypt and Neolithic Crete* (Antropomorfní figury z predynastického Egypta a neolitické Kréty) z roku 1968. Peter Ucko ve své knize zdůrazňuje, že v množství nalezených sošek (minoritní) byli muži, či asexuálové (bez zřetelných pohlavních znaků). Gestikulace ženských sošek, které byly nalezeny v Egyptě, držící si prsa, byla zpočátku interpretována jako jasný symbol mateřství či plodnosti. Teprve po nálezech a přeložení textů hieroglyfických nápisů z pyramid bylo jasné, že se jedná o znázornění ženského smutku.⁷²

70 HODDER, Ian, *The role of religion in the Neolithic of the Middle East and Anatolia with particular reference to Çatalhöyük*. In: *Paléorient* 37, 2011, 1, s. 113 – 121.

71 BUDIL, s. 447.

72 SHEAFFER, Robert, *"The Goddess Remembered" - A Case of "False Memory Syndrome"* [online], [cit. 10. 4. 2016]. Dostupné na WWW: http://www.debunker.com/texts/goddess_rem.html.

Tato kritika se přímo netýká Marije Gimbutasové, jelikož byla vydána ještě před zformováním jejích hlavních tezí. Jedná se především o kritiku problematiky výkladu nalezených historických artefaktů, který bez písemného dovysvětlení, jako tomu bylo v Egyptě, může být značně tendenčně zaměřený.

5. Závěr

J. F. Lafitau se svou knihou *Moeurs des sauvages américains, comparés aux mœurs des premiers temps* (Obyčeje amerických divochů ve srovnání s obyčeji nejzazších dob) na přelomu 17. a 18. století jako první rozpoutal v odborných kruzích diskuzi o možném matriarchálním prapůvodu lidstva, který se snažil demonstrovat na indiánských kmenech Irokézů. Jeho dílo tak stálo na počátku neutuchajících názorových sporů autorů z řad filozofů, archeologů či antropologů, kteří se snaží dokázat/vyvrátit matriarchální kořeny lidstva.

Za jeho následovníka, co se týče konstruktů matriarchální teorie, lze považovat švýcarského právníka J. J. Bachofena, který se svými osobitými a přesvědčivými tezemi zapsal do této problematiky nejvýrazněji a pozdější autoři zastávající myšlenku matriarchátu se k němu odvolávají jako k hlavnímu autorovi. Je však nutné si uvědomit, že jeho dílo je ovlivněné přístupy, které se v 19. století formovaly, především tedy romantismem. Jeho nejvýraznější díla *O mateřském právu* a *Lykijský mýtus* se zasadila o prosazení teze matriarchátu a v době svého vydání, v 19. století, rozvířila debatu v patriarchálně založené akademické společnosti. Další významnou stopu na poli matriarchálního výzkumu zanechal britský badatel, romanopisec a literární kritik Robert Graves. Ve dvacátém století se postaral především o lingvistickou podporu matriarchálních teorií, nejvýrazněji ve svém díle *Řecké mýty*, zmínky nalezneme i v dalších jeho prózách. Nevýhodou těchto autorů byla absence terénního výzkumu (jen J. F. Lafitau pobýval u Irokézů). Díla jsou založená na jiných písemných pramenech, které samotné vycházejí z ústní tradice či mýtů. Archeologický výzkum je doložen jen u Lýků, dílo samotné však nemá stěžejní význam pro tvorbu tezí J. J. Bachofena, které by i přesto pravděpodobně vznikly.

Století dvacáté a rozsáhlé archeologické výzkumy přinesly do debaty o matriarchátu první rozsáhlejší hmatatelné podklady. Především nově objevené naleziště v Anatolii – Çatal Hüyük - způsobilo obnovení diskuze ohledně možných prehistorických božstev zaměřených na kult bohyň. James Mellaart vedl jako první výzkumy v Çatal Hüyüku a také se jako první mohl pokusit o interpretaci zde nalezených artefaktů. Přiřazením nalezených sošek a nástěnných maleb ke kultu Velké bohyně a označením některých budov za svatyně připravil James Mellaart půdu pro teze nastupující Marije Gimbutasové.

Marija Gimbutasová se na základě četných podnětů z neolitické osady v Çatal Hüyük a nejen z ní snažila rekonstruovat Bachofenovu tezi o původní matriarchální společnosti. Mariji Gimbutasové nelze upřít rozsáhlé vzdělání na poli archeologie, lingvistiky, etnologie či dějin umění, své působivé teze však dále nekonzultovala s dalšími odborníky a přistoupila rovnou k jejich publikaci. Zřejmě i proto se již za svého života setkávala s přijetím spíše u laické veřejnosti než v samotných odborných kruzích. S nemalým ohlasem se její teze setkaly u feministického hnutí. Marija Gimbutasová zůstala věrná svým myšlenkám až do konce svého života, kdy vydala svá ucelená díla (*The Language of the Goddess* a *The Civilization of the Goddess*) i za cenu názorového rozkolu s jinými předními archeology a antropology své doby.

Téměř utopistickou matriarchální společnost, kterou nám představuje J. J. Bachofen, se potvrdit nepodařilo. Stejně tak dopadly i vyhraněné teze Marije Gimbutasové, které však nejsou až tak zavrhovány. V prehistorickém období jsou doložitelné matrilineární a matrilokální společenství, ne však matriarchální, která by představovala nadřazenou moc ženského pohlaví. Marija Gimbutasová se tedy svým označením matristický snaží vyhnout připodobnění k matriarchátu souvisejícím s dominující silou žen, za což ani tak kritizovaná není. Hlavní důvod kritiky je v interpretaci nalezených předmětů, ze kterých sestavuje majoritní ženské božstvo, které bylo středobodem tehdejší společnosti.

Hlavními kritiky z řad novodobých archeologů se stávají Andrew Sherratt se svou revolucí druhotných symbolů, Jacques Cauvin a z něho částečně vycházející Ian Hodder. Podle jejich tezí byly sošky bohyň zařazeny do širšího systému symbolů zcela logicky se změnou způsobu obživy tehdejší společnosti. Ženské božstvo není dominantní, ale jen doplňující každodenní atributy, které byly pro neolitickou společnost důležité. U Iana Hoddera se setkáváme i s odlišnou interpretací býčích lebek a oltářů, které Marija Gimbutasová považovala za určené k náboženským rituálům. Hlavní výhodou Iana Hoddera, která přispívá k důvěře v jeho teze, je fakt, že na svém vědeckém výzkumu v Çatal Hüyük spolupracuje s odborníky z řad archeologie, antropologie, etnologie, filozofie náboženství aj., což výzkum Marije Gimbutasové postrádal.

Nehledě na to, zda teorie matriarchátu a patriarchátu je více či méně pravděpodobná, nutno uznat, že napomohly prostřednictvím debat a výzkumů k rozvoji v archeologii, antropologii či na poli různých humanitních věd a mým úkolem bylo demonstrovat způsob myšlení, který tento vývoj provázal a ovlivňoval jej.

6. Resumé

In my bachelor thesis entitled *Matriarchal society in Neolithic* I tried attempted to summarize the evolution in opinions on matriarchal theory from the 17th century to the present. As the most important author have shown J. J. Bachofen as the architect of the utopistic matriarchal theory. I also mention other important proponents of this theory as for example Robert Graves, who became famous for his literary criticism. The second most important author in my bachelor thesis is archaeologist Marija Gimbutas, who developed Bachofen's work in her archaeological and linguistic research. She was not afraid of breaking up with the traditional concept of Archaeology and Anthropology through its theses. This proposition was not met a with a positive confirmation in academic circles. Archaeologist Ian Hodder became one of the main critics based on research at Çatal Hüyük. Nowadays the construct of matriarchy appears only as a theory from the time of Romanticism. Thanks to numerous findings of material culture we can create our own vision about the Neolithic society and peer into the omitted chapter history of art.

7. Bibliografie

Vydané prameny

- BACHOFEN, J. J., *Lykijský mýtus*, Trnava 1943.
- BACHOFEN, J. J., *O materskom práve*, Trnava 1942.
- BOURDIEU, Pierre, *Nadvláda mužů*, Praha 2000.
- BUDIL, Ivo T., *Za obzor Západu: proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase*, Praha 2001.
- BURIAN, Jan, OLIVA, Pavel, *Civilizace starověkého středomoří*, Praha 2015.
- GIMBUTAS, Marija, *The civilization of the Goddess*, New York 1991.
- GIMBUTAS, Marija, *The Language of the Goddess*, London 2001.
- GRAVES, Robert, *Řecké mýty*, Praha 2004.
- HÉRODOTOS, *Dějiny*, Praha 1972.
- HODDER, Ian, *The domestication of Europe*, Oxford 1991.
- HUYGHE, R. a kol., *Umění pravěku a starověku*, Praha 1967.
- MELLAART, James, *Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia*, New York 1967.
- MELLAART, James, *Earliest Civilizations of the Near East*, London 1965.
- MILISAUSKAS, Sarunas, *European Prehistory*, New York 2011.
- MORGAN, Levis Henry, *League of the Iroquois*, New Jersey 1972, s. 78 – 85.
- ÖZDOGAN, Mehnet, BASGELEN Nezih, *Neolithic in Turkey: New Excavations and New Research, Northwestern Turkey and Istanbul*, Istanbul 2013.
- PODBORSKÝ, Vladimír, *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*, Brno 2002.
- WHITTLE, Alasdair, *Europe in the neolith. The creation of new worlds*, Cambridge 1996.

Články

BROWN, Judith K., *Economic Organization and the Position of Women among the Iroquois*. In: *Ethnohistory* 17, 1970, 3/4.

FLUEHR-LOBBAN, Carolyn, APTHEKR a kol., *A Marxist Reappraisal of the Matriarchate*. In: *Current Anthropology* 20, 1979, 2.

GOMME, G. L., *Theory of the Primitive Human Horde*. In: *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, 17, 1888.

Henry James Sumner Maine. In: *Proceedings of the American Academy of Arts and Sciences*, 23, 1887 – 1888, 2.

HODDER, Ian, *The role of religion in the Neolithic of the Middle East and Anatolia with particular reference to Çatalhöyük*. In: *Paléorient* 37, 2011.

MARCINIAK, Arkadiusz, *The Secondary Products Revolution: Empirical Evidence and its Current Zooarchaeological Critique*. In: *Journal of World Prehistory* 24, 2011, 2.

MARLER, Joan, *Life and Work of Marija Gimbutas*. In: *Journal of Feminist Studies in Religion*, 12, 1996, 2.

MARTYKÁNOVÁ, Darina, *Pohřební architektura starověké Lýkie*. In: *Historický obzor* 7, 1996, 9/10.

Internetové zdroje

BROWN, David J., *Learning the Language of the Goddess* [online], [cit. 9. 4. 2016]. Dostupný na WWW: <http://www.mavericksofthemind.com/gim-int.htm>.

FIRLA, Ian, *Robert Graves - A Critical Biography* [online], [cit. 19. 3. 2016]. Dostupný na WWW: <http://www.robertgraves.org/trust/index.php?id=2>.

HODDER, Ian, *About Ian* [online], [cit. 10. 4. 2016]. Dostupný na WWW: <http://www.ian-hodder.com/about/>.

HODDER, Ian, *What is post-processual archaeology?* [online], [cit. 10. 4. 2016]. Dostupné na WWW: <http://www.ian-hodder.com/research/>.

PARKMAN, Breck, *Dr. Ian Hodder (1999)* [online], [cit. 10. 4. 2016]. Dostupný na WWW: <https://scahome.org/about-ca-archaeology/interviews-with-archaeologists/dr-ian-hodder-1999/>.

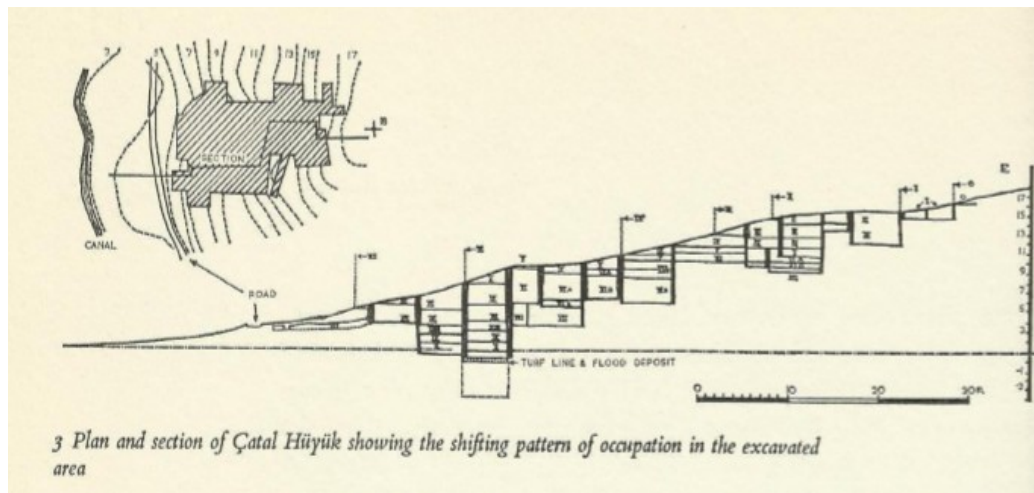
SHEAFFER, Robert, *"The Goddess Remembered" - A Case of "False Memory Syndrome"* [online], [cit. 10. 4. 2016]. Dostupné na WWW: http://www.debunker.com/texts/goddess_rem.html.

The White Goddess [online], [cit. 19. 3. 2016]. Dostupný na WWW: https://en.wikipedia.org/wiki/The_White_Goddess.

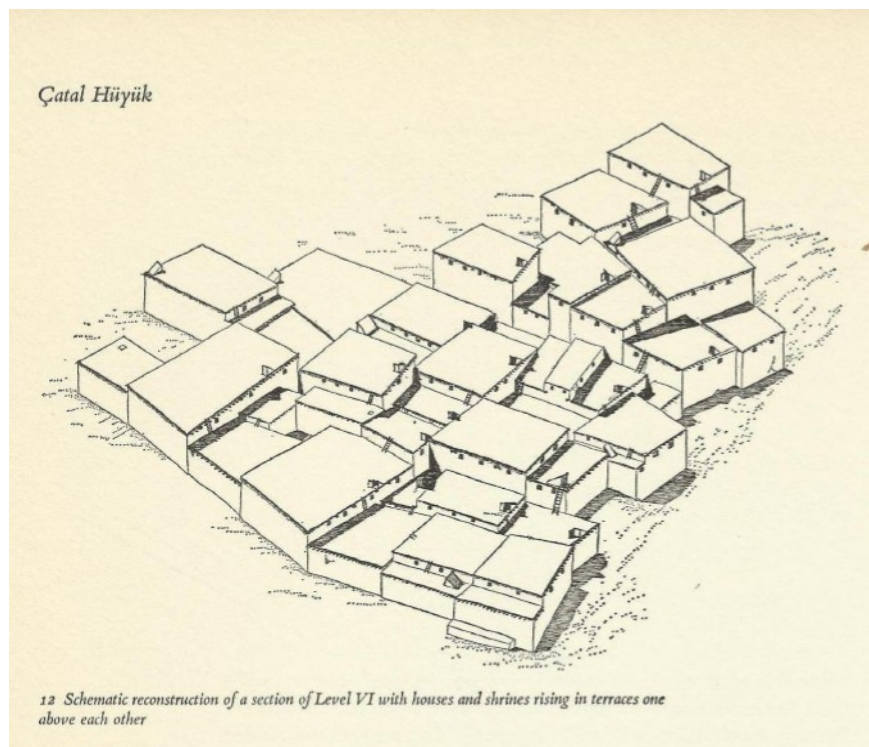
WATKINS, Trevor, *James Mellaart* [online], [cit. 25. 3. 2016]. Dostupný na WWW: <http://antiquity.ac.uk/tributes/mellaart.html>.

8. Obrazové přílohy

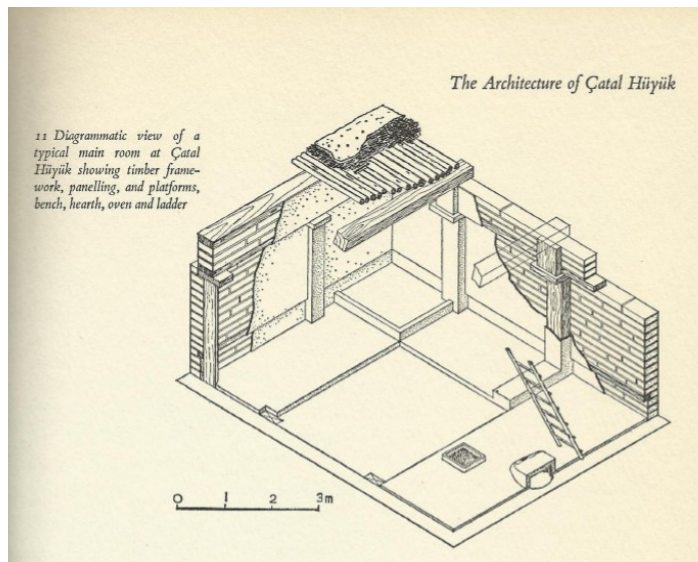
OBRÁZEK 1 - Plán a průřez Çatal Hüyük, který ukazuje měnící se vzorec obývání, který byl odkryt (MELLAART, James, *Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia*, New York 1967, s. 50.)

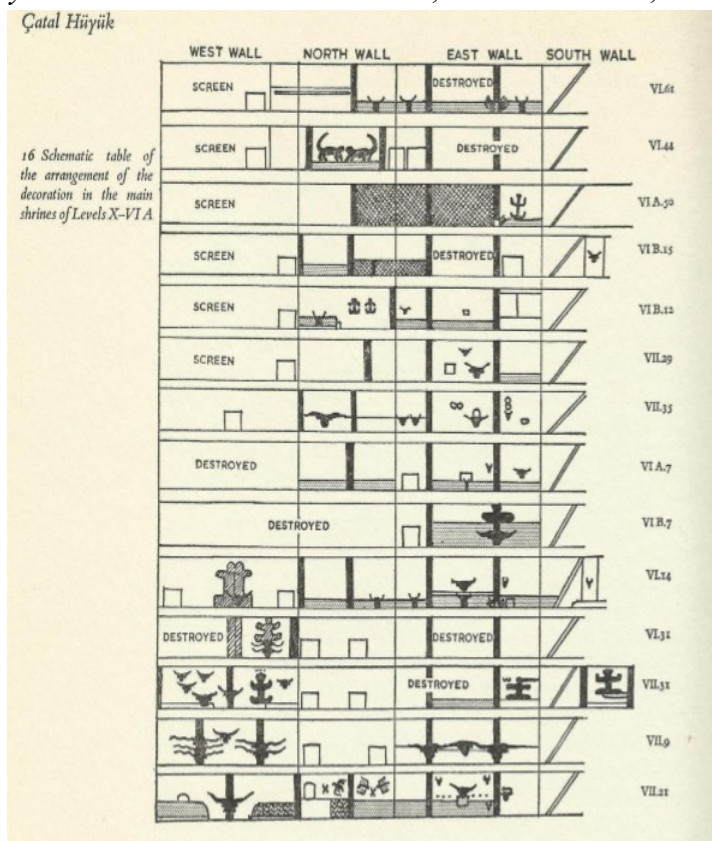
OBRÁZEK 2 - Schématický nákres rekonstrukce odkryté úrovně VI s domy a svatyněmi vystupujícími z teras jeden nad druhým. (MELLAART, James, *Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia*, New York 1967, s. 62.)

OBRÁZEK 3 - Schématický pohled na typickou hlavní místnost v Çatal Hüyükku ukazující dřevěnou konstrukci, obložení, vyvýšená místa, lavice, krb, pec a žebřík. (MELLAART, James, *Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia*, New York 1967, s. 61.)

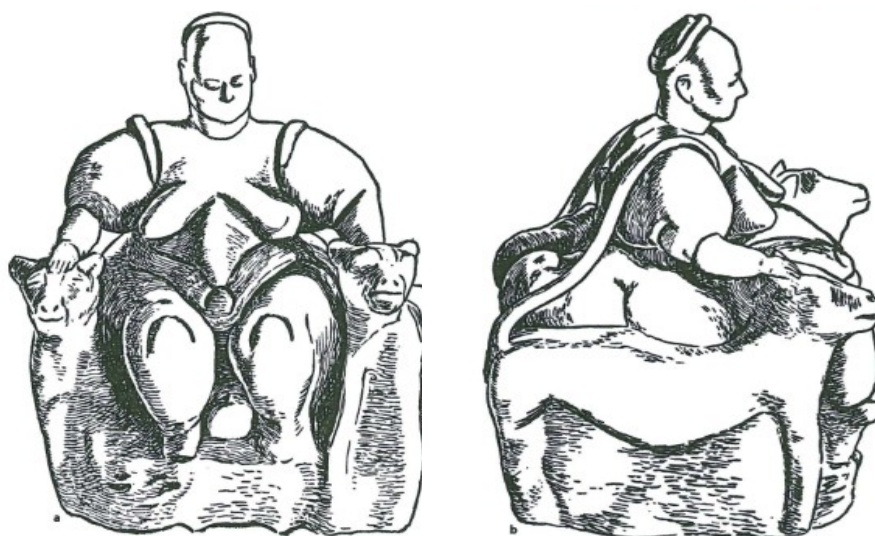
OBRÁZEK 4 – Rekonstrukce stěn svatyně s nejčastějšími vyobrazeními. (MELLAART, James, *Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia*, New York 1967, s. 102.)

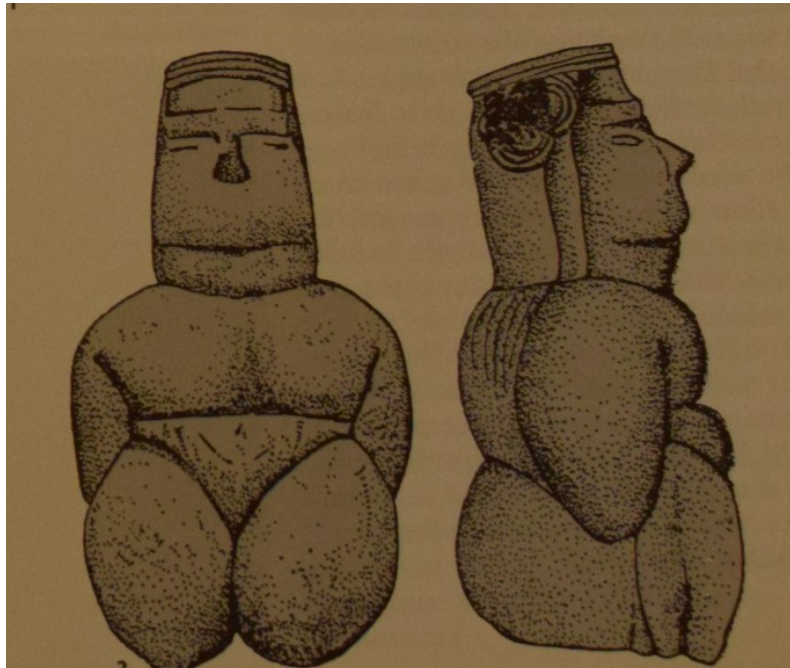
OBRÁZEK 5 – "Vládkyně zvířat" – sedící na leopardovi a držící jeho mládě. Terakota z Hacilaru, 6. tisíciletí př. n. l., výška 13, 5 cm. (GIMBUTAS, Marija, *The civilization of the Goddess*, New York 1991, s. 227.)

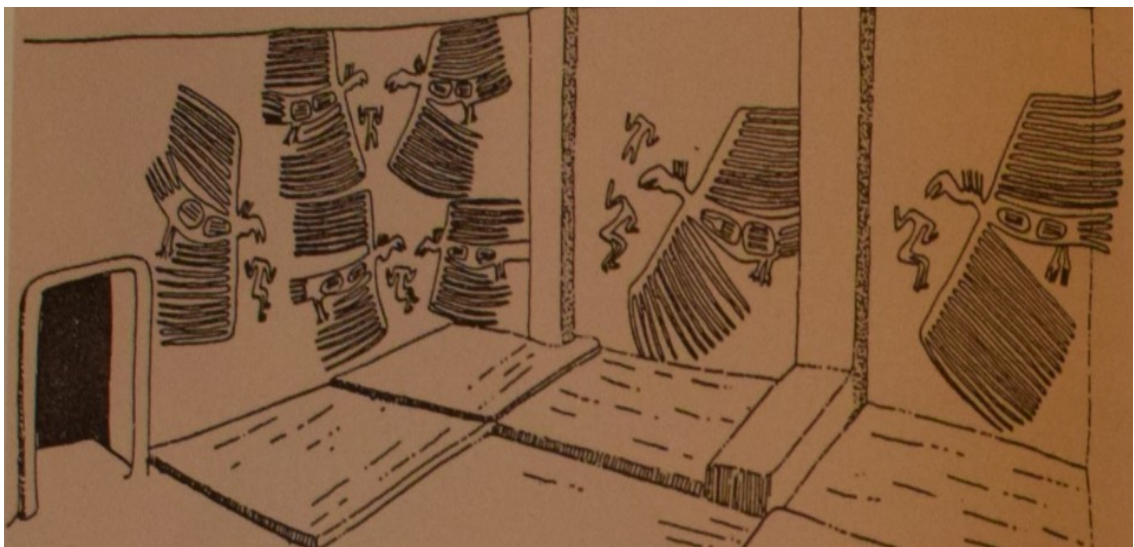
OBRÁZEK 6 – Bohyně dosazená na trůn právě rodící dítě, které je vidět mezi jejíma nohama. Soška byla nalezená v obilném sílu v centrální Anatolii - Çatal Hüyük. Stáří cca šest tisíc př. n. l., výška 11, 8 cm. (GIMBUTAS, Marija, *The Language of the Goddess*, London 2001, s. 107.)

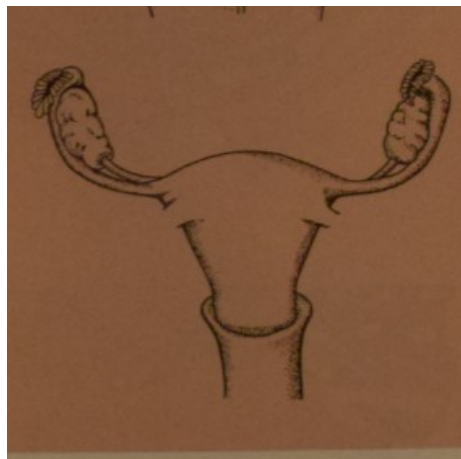
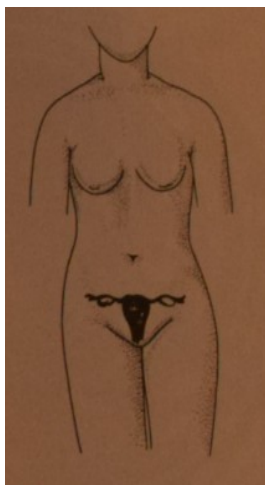
OBRÁZEK 7 – Oválná sardinská bohyně ve ztuhlé pozici s pokrývkou hlavy. Nalezená na hřbitově Cuccuru S'Arriu v Sardínii a pochází z druhé poloviny pátého tisíciletí př. n. l. Výška 17, 2 cm. (MARIJA, Gimbutas, *The civilization of the Goddess*, New York 1991, s. 241.)

OBRÁZEK 8 – Supi s hrozivými roztřepenými křídly, snášející se na těla mrtvol. Hrobka v Çatal Hüyükü, z konce poloviny sedmého tisíciletí př. n. l. (MARIJA, Gimbutas, *The civilization of the Goddess*, New York 1991, s. 238)

OBRÁZEK 9 – Ženské reprodukční orgány z lékařské učebnice jsou nápadně podobné býčí hlavě. (MARIJA, Gimbutas, *The civilization of the Goddess*, New York 1991, s. 245.)

9. Přílohy

PŘÍLOHA 1 - MELLAART, James, Çatal Hüyük: a neolithic town in Anatolia, New York 1967, s. 77.

Vrstva	Určené svatyně	Možné svatyně	Počet svatyní	Domy
II	1	--	1	4
III	2	1	3	6
IV	2	3	5	8
V	3	4	7	7
VIA	11	2	13	18
VIB	14	2	16	39
VII	11	1	12	19
VIII	2	1	3	1
IX	1	1	2	--
X	1	--	1	1
	48	15	63	103